

Zürjének, Perm, Bjarmia

és egyéb kérdőjelek a középkori zürjén történelem lapjain

E. Szaveljevának, a régésznek és A. Turkinak, a nyelvésznek ajánlom — baráti kihívásként a további munkálkodásra, az alább fölvetett és ma még sokszor eldöntetlen kérdések vizsgálatára és megoldására.

A nagyvilág zürjén néven tartja számon azt az északkelet-európai, finnugor nyelvet beszélő népet, amely magát *komi* elnevezéssel illeti.¹ Az előbbi népnév eredetéről és értelmezéséről HAJDÚ PÉTER tömör szabatossággal a következőket írta: „A zürjén elnevezés eredete nincsen megnyugtatóan tisztázva. Annyi bizonyos, hogy ez a szó orosz közvetítéssel vált ismertté a nyugati népek előtt. Az orosz зырян(ин) ugyanazt a tipikus -jan(in) népnévkepzőt tartalmazza, melyet a славян(ин), северян(ин)-féle népnevekben látunk. Az orosz szó forrásául esetleg a komiknak az obi-ugorok által használt *saran*, illetőleg udmurt *sara-kum* neve szolgált.”² Ezzel a megokolt óvatossággal szemben T. VUORELA tisztázott tényként közli: „Their own name for themselves is *komi*, *zyryanin* being a Russian form of the Vogul name for these people, *saran*.”³ Harminc évvel ezelőtt ZSIRAI MIKLÓS, aki nagy érdeklődéssel kutatta éppen a finnugor népneveket, a HAJDÚ PÉTERÉHEZ hasonló tartózkodással kezelte ezt a VUORELA által megismételt, ám korántsem új keletű magyarázatot: „Eddigélé nincs véglegesen eldöntve, honnét vette az orosz, de nagyon meggyőzőnek látszik az a föltevés, hogy a név finnugor forrásból, alkalmasint a zürjénnel érintkező vogulból, esetleg osztjából való . . . Bár a zürjén szónak ez a magyarázata nagyon tetszetős, a részletek földerítése, az egyes nyelvi adatok egymáshoz való viszonyának tisztázása további tüzetes vizsgálatot kíván.”⁴ Ugyanott megjegyzi: „Vannak a zürjén népnévről egyéb ötletes magyarázatok is, azok azonban a fenténél is kényesebb történeti vagy hangtani nehézségeket takargatnak.”

Az alábbiakban nem kívánom újabb sziporkázó ötletekkel gyarapítani az elvetélt etimológiai kísérletek számát. A zürjén népnév — és a zürjénség külső elnevezései általában — számomra és jelenleg elsősorban nem nyelvészeti, hanem történeti problémát jelentenek: kérdőjeleket a zürjénségnek egyelőre talányokkal teljes, tisztázatlan problémákban bővelkedő, máig elhanyagolt, de egykor majd mégis megírandó és megírható középkori történelmében. Ilyen összefüggésekben kerültem szembe a zürjén szó eredetének, eredeti jelentésének kérdésével. Etimológiáját én sem ismerem. Mindössze adatokat gyűjtöttem róla, köztük olyanokat is, amelyeket a korábbi kutatás

¹ ÚML. VI, 784a; Larousse VI, 1146b; Brockhaus XI, 377a; BSE. XVII, 245b. — A felhasznált forrásmunkák rövidítéseinek jegyzékét lásd a dolgozat végén!

² HAJDÚ PÉTER, Finnugor népek és nyelvek. Budapest, 1962. 207.

³ T. VUORELA, The Finno-ugric Peoples. Bloomington, 1964. 283.

⁴ ZSIRAI MIKLÓS, Finnugor rokonságunk. Budapest, 1937. 207–8. Lásd még KALIMA: FUF. XVIII, 56; REW. I, 465.

vagy nem ismert, vagy nem méltányolt. Ezeknek és a hozzájuk kapcsolódó megjegyzéseimnek közzétételét azonban nem tartom haszontalannak: egyengethetik a ZSIRAI által kívánt „további tüzetes vizsgálatok” útját.

I.

A zürjénség először az orosz krónikák lapjain vonul be a történetírásba, de nem *zürjén* néven.

Általánosan elfogadott az a vélemény, hogy elsőnek a Nesztor-krónika veszi számba ezt a népet, mégpedig *perm* néven. Két említést találunk róla, mindkettőt a krónika bevezető részében.

1. «В Афетовѣ же части сѣдять русь, чюдь и вси языци: меря, мурома, весь, мордва, заволочская чюдь, пермь, печера, ямь, угра, литва, зимѣгола, корсь, лѣтгола, лубь.»⁵

2. «А се суть инии языци, иже дань даютъ Руси: чюдь, меря, весь, мурома, черемись, морѣдва, пермь, печера, ямь, литва, зимигола, корсь, норома, лубь: си суть свой языкъ имуще, от колена Афетова, иже живутъ в странахъ полуночныхъ.»⁶

Önmagában e két adatból még az sem derülne ki, hogy a *perm* névvel megjelölt népesség valóban azonosítható a zürjénséggel, pontosabban annak valamelyik részével. Az identifikálás alapja a későbbi, a Nesztor-krónikánál fiatalabb orosz kútfők közlései, amelyek (a XIV. század végétől kezdve, de — tudomásom szerint — nem korábban!) a *perm* szót már félreérthetetlenül valamely zürjén néprészhez, illetőleg annak szállásterületéhez kötik.⁷ Fogadjuk el, hogy ez az etnonim már a XII. század elején, illetve azt megelőzően is így értelmezendő. Marad amúgy is elég bajunk Nesztor közlésével. Az első említés *perm*ről mindössze arról tudósít, hogy létezett egy olyan népség, amelyet a krónikás e néven ismer. Kik voltak ezek? Miféle nyelven beszéltek? Merre lakoztak? A korabeli zürjénség egészére nyilván nem vonatkozhatott a krónika utalása. Ahogyan ma tudjuk vagy tudni véljük, Nesztor korában a zürjén nemzetségek a Vicsegda torkolatvidékétől az Urál hegységig szerteszóródva korántsem képeztek egységes etnikumot, népet. A későbbi (tegyük hozzá: kétszáz—háromszáz évvel későbbi) orosz kútfők *perm* névvel két, egymástól független és eléggé távol eső területet, illetve zürjén népességet jelölnek: a vicsegdai—vimi nemzetségeket egyrészt (*Perm Vicsegodszkaja*, *Perm Malaja* vagy *Perm Sztaraja* néven), valamint a kámai—kolvai—viserai zürjénséget másrészt (*Perm Velikaja*). Tanácstalanok vagyunk annak tekintetében, hogy Nesztor korában is megvolt-e már ez a különbségtétel, ha pedig igen, akkor melyik Permre vonatkozik a krónika utalása. Ezeket a gondokat akkor sem oszlatgatjuk el, ha megpróbálnánk a felsorolt népek említésének sorrendjéből, egymásutánjából levonni valamelyes következtetéseket. *Perm* előtt a *zavolocszkaja csud*, utána pedig a *pecsera* etnonim szerepel. Mai tudásunk szerint ezt a két megjelölést sem tudjuk megnyugtatóan semmiféle népességhez kapcsolni. Találgatásokon, óvatos feltevéseken kívül másra eddig senki nem jutott.

A Nesztor-krónika másik adata *perm*ről annyi többletet tartalmaz, hogy az oroszoknak adót fizető és nem orosz nyelvű, északi vidéken lakó népek

⁵ PVL. 10, 206; Nestorchr. 12.

⁶ PVL. 13; Nestorchr. 16.

⁷ Lásd a 9., 10., 14., 16., 19. és 21. számú jegyzetet!

közé sorolja be. Hogy mikortól kezdve lett *perm* a (novgorodi)⁸ oroszok adófizetője, nem tudjuk meg. Végtére tehát a második említés sem tudat velünk közelebbieket a zürjénségről.

Nem érdektelen a továbbiakban az a negatívum sem, hogy a Nesztor-krónika többé egyetlen említést sem tesz *permről*. A krónika annales-részében, ahol a történelmi eseményeket immár évszámokhoz kötik az orosz krónikások, nem találkozunk többé ezzel a néppel. Lehetetlen ezt másként értelmezni, mint úgy, hogy az 1110-es évekig, a Nesztor-krónika lezárásáig a (kievi vagy) novgorodi oroszok számára eléggé periferikus szerepet játszhatott ez a nép — más-különb en miért nem találunk egyetlen további említést sem róla a krónika lapjain?

A zürjének és elnevezéseik után nyomozva tovább kutathatunk tehát az óorosz krónikairodalomban. Módunk sincs rá, de értelme se sok lenne, hogy most és itt minden annalest sorra vegyünk. Módszertanilag sokkal célszerűbb leszükíteni kutatásaink körét néhány olyan krónikára, amelytől (alább részletezendő, meghatározott okok miatt) joggal várunk adatokat, közléseket a korabeli zürjénségről.

II.

Az egyik orosz krónika, amelytől összeállításának helye miatt közelebbi tudósításokat várunk a zürjénekről, az ún. vologdai—permi krónika.⁹ Ezt a kompilációt Filofej permi püspök rezidenciáján kezdték írni 1496 körül. Írói, illetőleg másolói láthatóan alaposan járatosak voltak a korábbi orosz krónika-irodalomban. Lapjain számos olyan eseményről számolnak be, amelyekről más forrásokban nem esik szó. Különösen becsesek számunkra a vologdai és permi vidékről szóló híradások.

A mű kompilátorai előjáróban csaknem betűről betűre átveszik Nesztor évkönyvét. Ezért a vologdai—permi krónika elején is megtaláljuk a fentebb már tárgyalt két említést *permről*, ám semmi többet ennél. Az annales-részben hosszasan tallózhatunk: évszázadok eseményeit rögzítik a lapok, ám a zürjénekről sehol említés sem történik. A legelső adat, amely ha nem is e néphez, de legalább eme vidékhez kapcsolódik, 1449-ből keltezett: említés történik arról, hogy Pitirimet nevezték ki permi püspöknek, majd a következő adat 1455-ből tudósít haláláról: megölték az „istentelen” vogulok.¹⁰

Feltűnő számomra az alábbi néhány körülmény.

1. Évszázadokon keresztül egyetlen szó sem hangzik el a zürjénekről ebben a krónikában, amelyet pedig a permi püspökség székhelyén állítottak össze, tehát abban az egyházmegyében, amelyikbe a zürjénség is beletartozott.

2. Annál feltűnőbb ez a körülmény, mert más etnikumról (mint például a fentebb idézett helyen a vogulokról) számos említés történik.

3. Meglepő vagy annál is több, hogy a permi püspök krónikájában Permi Szent István tevékenységéről sem találunk beszámolót, holott az mind egyházi, mind politikai szempontból rendkívül jelentős volt, maga a püspökség is éppen István óta létezett.

Nézzük azonban tovább a krónikát.

⁸ Lásd a 38. számú jegyzetet!

⁹ Вологодско-пермская летопись. PSRL. XXVI. Moszkva, 1959. Vö. KomiIszt. 74.

¹⁰ PSRL. XXVI, 208, 213.

Az 1468-i tatár hadjárat kapcsán fölbukkan (mellékesen megemlítve) *Perm Velikaja* neve, de semmi több. Más forrásokból tudjuk, hogy a kámai—kolvai—viserai zürjén *területekről* van szó (i. m. 243).

1472: értesülünk arról, hogy Filofejt permi püspökké szentelték. Ugyanakkor egy *Perm Velikaja* ellen indított büntető hadjáratról is olvasunk (i. m. 244).

1483: a krónikás viszonylagos részletességgel számol be a vogulok ellen indított hadjáratról (i. m. 275—6). Elmondja, kik voltak a had vezérei, s miféle csapatokat küldtek velük: „... а с ним Устюжан, да Вычегжан, да Вымич, да Великопермьцов”. Tehát orosz csapatokkal együtt vonultak fel *usztyugiak, vicsegdaiak, vimiek* és *velikopermieik*. Kik voltak, kik lehettek ezek? A közlés csupán arra szorítkozik, hogy honnan állították a harcosokat; nemzetiségi, etnikai hovatarozásuk, úgy látszik, mellékes körülmény. Az usztyugiakat nyilvánvalóan Usztyug városa állította; oroszok már, zürjének még lehettek ott abban az időben.¹¹ A velikopermieik kámai zürjének, a Perm Velikaja néven ismert terület lakosai lehettek. A *vicsegdaiak* és *vimiek* megjelölés két zürjénföldi folyó nevére utal, illetőleg a Vicsegda és Vim mentének lakosaira, akiket mi igen nagy joggal és valószínűséggel gyaníthatunk zürjéneknek, ámde ez magából a krónikából nem derül ki.

1485-ben kerül sor a békekötésre a vogulokkal (i. m. 276—7). A szerződést a permi püspökök székhelyén, Uszty-Vimben kötik meg. Ennek kapcsán említés történik két vimi főemberről, *knyázzról* (Pjotr és Fjodor) és egy Olekszej nevű vicsegdai *szotnyikról*, tehát előljáróról. Joggal feltehető, hogy három zürjén személyről esik szó, de nemzetiségi hovatarozásuk a krónikából nem derül ki. Ha zürjének voltak is, annyi bizonyos, hogy fölvettek már a keresztséget — ezt elárulja orosz—pravoszláv nevük. A békeszerződés kötelezte a vogulokat, hogy „ни силы не чинити некоторые над Пермскими людьми”, azaz hogy semmiféle erőszakot ne tegyenek a „permi embereken”. Értelmezzük az utóbbit úgy, hogy zürjénekéről van szó? Esetleg. De sokkal valószínűbb, hogy ez a kitétel egyszerűen a permi püspökség alattvalóira, hűbéreseire vonatkozik, teljesen függetlenül azok nemzetiségi hovatarozásától. Az mindenesetre világos, hogy a *Perm* megjelölés mögött a krónika ezen lapjain nem etnikum, hanem az uszty-vimi püspöki hűbértok rejlik (i. m. 278).

1491-i keltezéssel hírt kapunk a Cilma folyó vidékére küldött réz- és ezüstkutató expedícióról. A krónikás megnevezi ennek vezetőit, s azokat, akik velük mentek: „с Устюга 60 человекъ, з Двины сто человекъ, с Пѣнеги 80 человекъ, а Пермич и Вымич, и Вычегжан, и Усолч сто человекъ” (i. m. 288). Tehát: hatvan fő Usztyugból, száz a Dvina (pontosabban nyilván: Északi Dvina) mellékéről, nyolcvan a Pinyega mentéről, valamint száz *permi, vimi, vicsegdai* és *uszoljei* ember. Ismét földrajzi nevek szerepelnek tehát: települések, illetőleg folyók megnevezései, ahonnan az expedíció munkásait verbuválták. Etnikai hovatarozásuk tisztázatlan. A vimieket és vicsegdaiakat persze nagy valószínűséggel zürjéneknek tarthatjuk. Rendkívül pontatlan és találgatásokra kényszerít a *permics*, azaz *permi* megjelölés. Mert hiszen mit értsünk rajta? Talán a permi püspökség hűbértokához tartozó parasztoikat? Talán igen, talán nem. Vagy esetleg a *Perm Velikaja* néven ismert kámai zürjének képviselőit? Ez is eldönthetetlen. Az *uszolics* szó alkalmasint csak *uszoljei lakosnak* értelmezhető. A Káma menti Uszolje városka jelen esetben

¹¹ I. N. Szmírnov: 18.

nem jöhet számításba, mert ezt 1606-ban alapították.¹² Nyilvánvalóan a só-főzéséről ekkor (1491-ben) már ismert Szolvicegodszk vagy valamelyik vele szomszédos település értendő az Uszolje megnevezésén.¹³ Ezt azonban kétséggessé teszi az, hogy a krónika egyik másolatában az *uszolics* adat helyett *szoszolics* alak szerepel (lásd ugyanott, jegyzet), amely ebben a formájában nyilvánvalóan félreértett vagy elírt szó, viszont az is több a valószínűnél, hogy az orosz *сысолоуц* (azaz *sziszolai ember*) alak elvétele, s ebben az esetben arra utal, hogy nem Uszolje városából, hanem a Sziszola folyó mentéről csatlakoztak munkások az expedícióhoz.

Am száz szónak is egy a vége: a zürjénség mint etnikum, illetőleg az ezt jelölő etnonim itt sem fordul elő.

1494-ből kelt a következő híradás: „*замерзьли в Перми Вымь, Вычегда . . .*” (i. m. 289), azaz befagyott Perm-ben a Vim és Vicsegda folyó. A közlés azért fontos, mert ezek szerint Perm az a v i d é k, ahol ez a két folyó található.

1496: Moszkva a svédek—finnek ellen küld hadat, amelynek összetétele: „*Устюжане, Пермичи, Двиняне, Важене*” (i. m. 290), tehát usztyugiaiak, permiek, dvinaiak és vágaiak. Usztyug város lakosairól fentebb már szóltunk. A Vága folyó mentén ekkor zürjén népséget bajosan képzelhetünk el, a Dvina vidékén is (vepszékkel keveredett) oroszokra gondolhatunk inkább. De kik azok a *permics*ek, milyen vidék miféle lakossága értendő jelen esetben ezen a nagyvonalú pontatlansággal használt megjelölésen? Persze, valószínűleg zürjének. De ha elfogadjuk is ezt a föltevést, akkor sem vagyunk képesek tartalmasabbá tenni, helyhez, néprészhez kötni ezt a terminust.

1499: a vogulok ellen küldött had összetétele „*Устюжане, Вятчане, Пермичи, Двиняне, Важене, Пѣняжене*”, azaz usztyugiaiak, vjatkaiak, *permics*ek, dvinaiak, vágaiak és pinyegaiak (i. m. 291). Gondjaink ugyanazok, mint fentebb.

Összegezhetjük a vologdai—permi krónika közlései alapján kialakított véleményünket: a műszerzői a zürjénséget mint etnikumot nem határolják el más népségtől, illetőleg nem jelölik meg külön etnonimmal. Zürjéneket kell vélnünk a krónika *permics*, *vimics*, *vicsegzsan* (és *uszolics* avagy *szoszolics*, helyesen *sziszolics*) adatai mögött. Ezek szerint viszont ezeket a zürjén *n é p r é s z e k e t* nem népi vagy nyelvi specifikumaik alapján veszik számba, hanem egyszerűen bizonyos kisebb-nagyobb körzetek lakosságáról van szó egy olyan vidéken, amely ekkor már a moszkvai orosz államalakulat gyeppüi közé tartozik. A *zürjén* szóval a krónika lapjain nem találkozunk.

III.

A XVI. század első negyedéből való és megíratásának helyéről usztyugi kódexnek neveztetik egy másik fontos, bennünket érdeklő forrás, amelyben ugyancsak okkal keresünk közelebbi adatokat a zürjének lakta vidékekről.¹⁴

852-től a XV. század derekáig egyetlen szót sem találunk a kódexben a zürjénségről. 1396-ból egy kurta mondat tudósít Permi Szent István püspök haláláról (i. m. 65). Több mint különös, hogy viszont életéről, tevékenység-

¹² Nikonov: 439.

¹³ Vvegyenszkij: 31.

¹⁴ Устюжский летописный свод. Moszkva—Leningrád, 1950. Vö. KomiIiszt. 74.

géről meg sem emlékezik a krónika, annak ellenére, hogy Usztyug városa alkalmasint tulajdon szülöttét tisztelhetette a szentté avatott misszionáriusban, de ennél is tisztázottabb, hogy hittérítői munkálkodásának kezdete mindenképpen e városhoz kapcsolódik: innen áramlott kelet felé, a zürjén földre a görögkeleti vallás és vele a moszkvai nagyhercegség politikai terjeszkedése.¹⁵

1455: említést találunk Pitirim permi püspök haláláról (i. m. 83).

1462: felbukkan *Perm Velikaja* neve (i. m. 85). Később, 1468-i kelettel még kétszer említés történik e területről (i. m. 87).

1465: az usztyugi Vaszilij Szkrjaba haddal megy Jugria ellen, „*да с ним же ходил князь Василии вымскии Ермолич с вымичи и с вычегжаны*”, tehát vele ment Vaszilij vimi herceg, Jermolaj fia, vimi és vicsegdai harcosok élén (i. m. 86). Mind a hercegen, mind hadnépében zürjéneket kell látnunk, de a kódex nem használja a *zürjén* szót vagy más etnonimot; a *vimics* és *vicsegzsán* elnevezés két folyóra utal, mint föntebb már a vologdai—permi krónikában láttuk, s voltaképpen csupán az ottani lakosságot jelöli meg, teljesen függetlenül annak etnikai hovatarozásától.

1467-ben egy vjatkai csapat indul a vogulok ellen, „*да с ними пермяки*”, tehát velük együtt *permjások* (i. m. 86). Zürjéneket keressünk az utóbbi szó mögött? Ha igen, vajon melyik néprészt, nemzeti csoportot, mely zürjén vidék lakóit? Vagy értelmezzük úgy ezt a megjelölést, hogy a permi p ü s p ö k s é g alattvalóira vonatkozna?

1472: értesülünk Filofej permi püspök felszenteléséről, valamint arról, hogy a kámai zürjénség, Perm Velikaja viszonylagos önállósága is megszűnt: a moszkvai nagyhercegség végérvényesen bekebelezte és a maga államigazgatási rendjébe vonta ezt a korábbi hűbéres területet (i. m. 90).

1483: Moszkva orosz hadat küld a vogulok ellen, „*а ним устюжане и вологжане, вычегжане, вымичи, сысоличи, пермяки*”, tehát velük mentek usztyugiak és vologdaiak, vicsegdaiak, vimiek, sziszolaiak, permjások (i. m. 94). Usztyug és Vologda katonái között nem keresünk zürjéneket, a Vicsegda, Vim és Sziszola mentén viszont igen. Ehelyütt is a folyók neve alapján jelöltetik meg egy-egy vidék népessége. Újfent bajban vagyunk azonban a *permják* elnevezéssel (lásd föntebb az 1467-i adathoz fűzött megjegyzéseket). Itt sem tarthatjuk etnonimnak, csupán valamelyik zürjén néprészt jelölheti. De melyiket? Ebben az esetben talán Perm Velikaja zürjénjeit, ha ugyan lehet arra alapozni, amilyen sorrendben következnek a fönti néprésznevek: vicsegdaiak, vimiek, sziszolaiak, permjások — úgy látszik, nyugatról délkelet felé haladva történik a fősorolás. Ha ebben valóban valamiféle logika vagy szándék akart lenni a krónikás részéről, akkor a sziszolaiaktól délkeletre elhelyezkedő felső-kámai zürjénekre gondolhatunk a *permják* név mögött. De hát ez sem több föltevésnél.

1489-i dátum alatt ismét fölbukkan a „*вычегжане и вымичи и сысоличи*” megjelölés: újfent orosz hadnépek soraiban történik említés vicsegdai, vimi és sziszolai lakosokról. Feltehetően zürjénekéről esik szó, akiket itt is a már ismerős folyónevek szerint lokalizál a kódex (i. m. 97). Ugyanez a három elnevezés bukkan föl az 1499-i események során, amikor ismét hadjárat dúlt a vogulok földjét (i. m. 100). Több ide vonható adatot a továbbiakban nem tartalmaz a kódex.

Összegezésül ugyanazt ismételhetnők meg, amit föntebb a vologdai—permi krónika adatainak számbavétele végeztével már leírtunk.

¹⁵ KomiIszt. 58—60; G. Sz. LITKIN: 4, 6.

IV.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel egy kevésbé ismert és nehezen hozzáférhető orosz évkönyv-kompiláció, az ún. vicsegdai—vimi krónika, amely Uszty-Vimben keletkezett, másolatokban maradt ránk, s az eseményeket 1178-tól 1619-ig jegyezte föl.¹⁶ Ez a fontos forrásmű lényegesen több adatot közöl a zürjén történelemről, mint a főntebb bemutatott krónikák.

1212-ből tudósít a krónika, hogy Konsztantin roosztovi herceg megvetette Usztyug városának alapjait. Ennek fivére „отимал земли по Двине и по Вычегде и по Суконе и по Юзе и пермские дани к собе-ж взял” (IFSb. IV, 257), tehát elfoglalta a földeket a Dvina, Vicsegda, Szuhona és Jug mentén és magához ragadta a perm i adókat. Nem tudjuk, hogyan értelmezzük az utóbbi jelzót: területre vagy népre vonatkozik-e? Annyi bizonyos, hogy ezen a vidéken és a jelzett időben feltétlenül zürjéneknek is kellett tanyáznuk.

1333: „с тех времен князь московский начал взимати дани с пермские люди” — ettől az időtől kezdve szedetett adót a moszkvai herceg a perm i emberektől (i. h.). Itt sem derül ki, hogy közelebről, pontosabban kiket, miféle népességet értsünk a perm i emberek megjelölésén.

1364: Dmitrij Ivanovics moszkvai herceg haragra gerjedvén a roosztovi hercegre, „взял от того Ростова и Устюга и пермские места устюжские” (i. h.), azaz elvette tőle Rosztovot, Usztyugot és az utóbbihez tartozó perm i helyeket, területeket. A közlés a perm i helyeket illetően újfent nem világos, legfőljebb arra gondolhatunk, hogy a Vicsegda legalsó szakaszáról s annak mentéről lehet szó; ez a vidék ugyanis földrajzilag szorosan Usztyughoz és környékéhez tartozik.

1367: „Люди пермские за князя за Дмитрия крест целовали” — a „perm i emberek” Dmitrij herceghez való hűségük jeléül megcsókolták a feszületet, azaz behódoltak a moszkvai hercegségnek (i. m. 258). Történetileg fontos esemény tanúi vagyunk — de kiket értsünk perm i embereken? Zürjéneket? Nyilván. De melyik csoportjukat?

1379: „Иеромонах Стефан... иде в землю пермскую на Вычегду на проведеть слова божия среди нечестивые племени пермян. Того лета начал Стефан у пермян на Пыросе и на Вяляде и крести их святей вере”. Azaz: Sztjefan szerzetes a Vicsegdára ment, a perm i földre, hogy Isten ígését hirdesse a perm iek istentelen nemzetségei között. Azon esztendőben kezdte meg ezt Sztjefan a perm ieknél Püroszban és a Viljagy vidékén, és a szent hitre keresztelte meg őket (i. m. 258).

Perm i Szent István missziójának kezdetéről van szó. Nem érdektelen, hogy ez — a jelen közlés szerint — a Viljagy folyó és Pürosz egykori zürjén falu (a mai Kotlasz) környékén indult meg, tehát az Alsó-Vicsegda balparti részsein, olyan helyeken, ahol ma már nem találunk zürjén lakosságot: régesrég elvándoroltak vagy eloroszosodtak. Egykori jelenlétüket más források is megerősítik.¹⁷ Minket azonban itt és most más érdekel. Kissé tisztázódik a krónika közlésétől, hogy mi értendő perm i földön: a Vicsegdának csupán a torkolatvidékéről, illetve alsó szakaszáról lehet szó, nem pedig az 1109 km hosszú folyamról általában. Világos, hogy az Usztyugból kiinduló hittérítő keletnek indulván a jelzett vidéken, Usztyugnak — hogy úgy mondjam — a tőszom-

¹⁶ IFSb. IV, 257—71. Vö. VÁSZOLYI: NYK. LXVIII, 189—190.

¹⁷ ТУИНОМИРОВ: 263; ДМИТРИЈЕВ: 41; Г. СЗ. ЛИТКИН: 6.

szédságában látott munkához (vö. i. m. 257), majd nemsokára följebb merészkedett a Vicsegdán és eljutott a Vim folyó torkolatáig, ahol megvetette a lábát és plébániát alapított (amelyből később a permi püspökség nőtt ki). Erről már a krónika következő, 1380. évi közlése ad számot. Ezt a tájat nevezi a krónikás *permi földnek*, lakóit pedig *permjánoknak*, azaz *permieknek*. Úgy látszik, lakóterületük elnevezését ruházza a vidék lakosságára, nem pedig a nép nevééről kereszteli el a földet. Kétségtelen, hogy zürjén etnikumról van szó, ha ez az etnonim még véletlenül sem fordul is elő a krónika lapjain.

A továbbiakban (1380—1386) a hittérítés sikeres előrehaladásáról értesülünk, s e híradásokban többször előfordul a térített zürjének főtebbi *permi* elnevezése, különféle alakváltozatokban (i. m. 258—260): *пермин* (NomSg), *пермяны*, *пермины*, *пермяне*, *пермяки* (NomPl). Nyelvük *пермский язык*, a számukra István által szerkesztett írásrendszer pedig *пермския азбука* néven említetik meg (i. m. 259). A *permi* elnevezést a krónika, úgy látszik, általánosítja: az Alsó-Vicsegda és Viljagy zürjénjei után a Vim és Visera, majd az Udora és Pinyega zürjénjeit is e névvel illeti (i. h.). 1444-ből közli a krónika, hogy „*владыко Питерим привел к святей вере пермяков удоренов на Вашке реке*” azaz Pitirim püspök a szent hitre térítette a Vaska folyó menti *udorai permjákokat* (i. m. 261).

1455-ben „*приездил владыко Питерим в Великую Пермь на Чердыню крестити ко святей вере чердынцов*” — Pitirim püspök Perm Velikájába, Cserdinybe utazott, hogy megkeresztelje a *cserdinyieket* (i. m. 261). Itt tehát a felső-kámai zürjéniségről van szó; területüket a már ismerős Perm Velikaja névvel illeti a krónikás, őket magukat pedig Cserdiny település után *cserdinyieknek* nevezi. 1467-ben azonban ugyanezeket *пермяне из Чердыни* néven említi — tehát ezek is *permi*ek (i. m. 262).

1471-ben orosz had vonul Kazány ellen, soraikban többek között „*вычегжане, пермяки*” — tehát vicsegdaiak, *permi*ek (i. h.). Itt azonban bajos eldönteni, hogy az utóbbi megjelölés kire-mire vonatkozik. Nem valószínű, hogy egyszerűen az előbbi szó szinonimája lenne. Kétséges viszont, hogy miféle néprészre, melyik zürjén vidék lakosságára vonatkozik. Az sem látszik elfogadhatónak, hogy a zürjéniség egészét jelölne nagy általánosságban, hiszen a *vicsegdaiak és permi*ek megfogalmazás azt sugallja, hogy egyrészt a vicsegdai zürjénekről, másrészt valamelyik egyéb csoportjukról van szó, a vicsegdaiakon kívül. Ebben a szövegösszefüggésben tehát a *permi*ek megjelölés pontatlan és félreérthető, mint ahogy többször az volt a vologdai—*permi* krónikában meg az usztyugi kódexben is.

1481: katonai összeírás történik a zürjén végeken. A moszkvai herceg biztosokat küld ki, és „*писал тоє писецу луки вычегоцкие, и вымские, и сысоленские, и удоренские*” — a jegyző összeírta a vicsegdai, vimi, sziszolai és udorai nyilakat (i. m. 263). Itt tehát ismét nem általánosságban van szó a zürjéniségről, hanem egyes csoportjaikat a megfelelő folyók alapján nevezi meg a krónikás. Az összeírás eredménye a következő esztendőben derül ki: 1483-ban had indul a vogulok ellen, amelyben orosz csapatok mellett ott szerepelnek a „*вычегжаны, вымичи, сысолечи и чердынцу*”, tehát vicsegdai, vimi, sziszolai és cserdinyi harcosok — azaz zürjének (i. h.).

Ez a krónika is tudósít az 1485-i uszty-vimi békéről a vogulokkal, amelynek megkötésén jelen volt Pjotr és Fjodor vimi *knjaz*, a permi püspök egyik embere és „*сотники Вычегодские земли пермские*”, tehát a vicsegdai *permi* földek *szotnyikjai*, elöljárói (i. m. 263). A békeszerződésben a vogul

főemberek kötelezettséget vállalnak, hogy „*лиха не мыслити ни силы не чинити над пермскими людие*”, azaz hogy hamisságot ne gondoljanak és erőszakot ne tegyenek a perm-i embereken. Az utóbbi megjelölés a jelen összefüggésben nyilván a vimi—vicsegdai zürjénekre vonatkozik, hiszen azoknak az előkelőségei, vezetői kötik meg a békét, s a háborúság is nyilván elsősorban ezt a vidéket sújtotta ez alkalommal. Egyébként azonban ugyanolyan gondot okoz a *permi emberek* értelmezése, mint ahogy a vologdai—permi krónika 1485-i adataival kapcsolatban fõntebb szõltunk volt róla.

A különféle folyók mentén elhelyezkedõ zürjén néprészekrõl ez a kútfõ csakúgy tesz említéseket, mint a vologdai—permi krónika vagy az usztyugi kódex. A *вычегжан, вымич, сысолчи, удоранин, чердынец*, tehát *vicsegdai, vimi, sziszolai, udorai, cserdinyi ember* megjelölés elõfordul a következõ dátumok alatt: 1491, 1499, 1530, 1544, 1550, 1567, 1585, 1586, 1587, 1590, 1593, 1594, 1601, 1606, 1608, 1609, 1614, 1618, 1619 (i. m. 264—271). Ezekhez újabb megjegyzést nem fűzünk. Egy-két adat azonban a fõntebb végigtallózott két krónikában nem szerepelt; ezeket megvizsgáljuk. Annyival inkább, mert egynek-kettõnek nagyobb jelentõsége lesz további munkánkban.

1545: „*присла князь великий Иван на Пермь грамоты гневным словом, пошто у канинские и тиминские самояди зеринные угодеи и рыбные ловли пермеки, пинезжане, важсане поимали их дедины и отчины*” (i. m. 265). Azaz: Iván nagyherceg írást küldött Permbe haragvó szóval, amiért a *permekek*, pinyegaiak és vágaiak elvették a kanyini és tyimini [= tyimani] szamojédok vadászó és halászó területeit, amelyeket apáik és nagyapáik birtokoltak. A tudósítás önmagában is érdekes a szamojédok összeütközésérõl délebbi szomszédjaikkal. Kik voltak ezek a birtokháborítók, akik a tyimani és kanyini tundra felé, tehát messze északra terjeszkedtek? A pinyegaiak és vágaiak etnikai hovatartozását illetõen tanácstalanok vagyunk. Orosz telepesek lettek volna? Jobban érdekelne a *permeki* alakban leírt megnevezés. *Perminek* értelmezendõ, s ezek szerint a *permjak* szó alakváltozata lenne? Ezek szerint zürjéneket kell mögõtte gyanítanunk? De ha igen is, melyik zürjén népcsoportra vonatkozhat, kik voltak azok a zürjének, akik ekkor már annyira északra vándoroltak föl, hogy összekoccantak a jurák-szamojédokkal? A kérdés, sajnos, nyitva marad.

1586-ból egy közigazgatási intézkedésrõl tudósít a krónika:» *повеле князь великий повосты вымские Кайгород и Зюзено отписати к Перми Великие, а сысоленом и ужговцам в тое повосты не входити*» — elrendelte a nagyherceg, hogy Kajgorod és Zjuzeno vimi (értsd: a vimi járáshoz tartozó) községeket csatolják Perm Velikájához, a sziszolaiak és uzsgaiak pedig oda ne járjanak. Két déli zürjén falut sorolnak tehát be egyik járásból a másikba; az esemény önmagában nem érdekelne bennünket. A sziszolaiak és uzsgaiak emlegetése annál inkább. Az elõbbiekkal már találkoztunk: a Sziszola folyó menti, kétségtelenül zürjén lakosságról van szó. *Uzsga* zürjénjeirõl azonban még nem történt említés. A község igen régi alapítású; egykor fontos erõdítmenye és temploma tették híressé.¹ Ma is ott áll a Sziszola folyó partján. Miért említi meg vajon lakosait külön is a krónika? Annál különösebb ez a körülmény, mert a *sziszolaiak* és *uzsgaiak* megjelölés emígyen, egymás mellé állítva szinte tautológikusan hangzik. A *sziszolaiak*, úgy gondolnók,

¹ VGV. 1850. március 18. (No. 11.); KomiIszt. 64.

minden külön disztinkció nélkül a Sziszola menti zürjéneket jelzi általában. De hiszen ebbe az *uzsgaiak* is beleértendők: a falu ennek a folyónak a partján áll, ennek a folyómentének a vidékébe, vérkeringésébe tartozik több tucat kisebb-nagyobb egyéb településsel együtt. Miért említi hát külön a krónika, ezzel mintegy megkülönböztetve és elhatárolva a Sziszola vidékétől, kiemelve annak egészétől? Ebből a közléstől nem derül ki. Alább azonban, ezt az adatot másokkal szembesítve, eme önmagában elsikkadó, jelentéktelen közlésnek lényegesen nagyobb jelentősége lesz még.

1590: rendelet szabályozza két délnyugati zürjén terület státusát (i. m. 267). A krónika *Луские Пермцы и Вилегоукое Пермцы* alakban rögzíti nevüket — a Luza és Vilegy folyók menti zürjénségről van szó.¹⁹ Az utóbbi vidéken ma már nem találunk zürjén lakosságot. Minket leginkább az érdekel a közlésből, hogy a *Perm* (jelen alakváltzatában: *Permc*) elnevezés ezekre a tartományokra is kiterjed. Annál lényegesebb ez, mert a Luza és Vilegy mente közigazgatásilag 1590-et megelőzően sem tartozott a vicsegdai—vimi Permhez, illetve a kámai Perm Velikajához sem. Kísért a gondolat, hogy az utóbbi területek *Perm* elnevezését az azonos etnikumhoz tartozó lakosság jelenléte miatt ruházták át a szomszédos luzai—vilegyi zürjén vidékre is.

Ugyanitt olvasunk egy másik közlést is: „Того же лета повеле князь великий Феодор усольцом и вилежаном и лужаном и сысольцом и ужговцом и вычегжаном и вымичем и удореном... отпущать по большой сибирской дороге подводы” — ugyanazon évben Fjodor nagyherceg megparancsolta az uszoljeieknek és vilegyieknek és luzaiaknak és sziszolaiaknak és *uzsgaiaknak* és vicsegdaiaknak és vimeieknek és udoraiaknak... hogy a nagy szibériai úton fogatos robotot teljesítsenek. Ez a kötelezettség, úgy látszik, csaknem az összes zürjén néprészre, vidékre, szinte a zürjénség egészére kiterjedt. Ez derül ki a felsorolástól. Éppen ezért tartjuk lényegesnek az *uzsgai* zürjének újabb megkülönböztető említését, akárcsak előbb a rájuk vonatkozó 1586-i keletű adatot.

A *permják* elnevezés is előfordul még a krónikában. 1593-ban nagyhercegi parancsra indulnak Szibériába erődépítési munkálatokra „*пермяки вычегжаны и вымичи*”, tehát vicsegdai és vimi permjások — azaz zürjének (i. m. 267). 1602-ben nagy éhínség sújtja Oroszországot. „*Пермяки многие в голод тот разбрелись*,” — számos permjások azon éhínségben szertebújdósának, panaszkolják a krónikás (i. m. 268). Nyilván itt is zürjéneket nevez permjásoknak, hogy azonban ezt az egész népre vonatkoztatja-e általánosságban avagy csak egyes részeire, csoportjaira, az nem derül ki.

A vicsegdai—vimi krónika bennünket érdeklő etnoterminológiáját a következőkben összegezzük:

1. *Perm*nek a krónika különféle, zürjének lakta területeket nevez.
2. A zürjéneket vagy földrajzi nevek alapján emlegeti (vicsegdaiak, vimeiek, sziszolaiak stb.), vagy pedig *permján*, *permják* stb. névvel illeti, amelyek jelentése *permi ember*, *permi lakos*. Úgy tűnik, mintha a későbbi, XVI—XVII. századi adatokban a *permják* elnevezés kiterjedtebb, általánosabb érvényű lenne és etnonimmá lővölne.
3. A *zürjén* szó a krónikában egyetlen egyszer sem fordul elő. Ezt az etnonimot a krónikások vagy nem ismerték, vagy nem használták.

¹⁹ ТУШИМОВ: 263.

V.

Legbecsesebb kútfőink egyike a zürjénségről, főleg annak XIV. század végi sorsáról Bölcs Epifán²⁰ műve Permi Szent István püspök életéről és tevékenységéről. A tudós szerzetes István missziójáról tudósítván közöl adatokat a zürjének lakta vidékekről. Művének ezen része különösen érdekel bennünket.²¹

„А се имена мѣстомъ и странамъ и землямъ и иноязычникомъ, живущимъ въкругъ около Перьми: Двиняне. Оустьюжане. Вилежане. Вычезжане [Вычезжане]. Пѣнежане [Пинежане]. Южане. Сырьяне. Галичяне [Гаияне]. Вятчане. Лопь. Корѣла. Югра. Печера. Гогоуличи [Вогуличи, Вогулицы]. Самоѣдь. Пертасы. Пермь Великаа, глаголемаа Чюсоваа. Рѣка едина, еиже имя Вым [Вымь, Вымь] си обходящия, всю землю Пермскоую и више в Вычегдоу”.

Magyarul: „Ilyen neveket viselnek azok a helyek és országok és földek, valamint azok az idegen nyelvű népek, amelyek Perm körül lakoznak: dvinaiak, usztyugiak, vilegyiek, vicsegdaiak, pinyegaiak, jugiak, szirjánok, galicsiak (??), vjatkaikak, lop, Karjala, Jugra, Pecsera, vogulok, szamojédok, pertaszok, Perm Velikaja, amely csuszovajainak mondatik. Egy folyó, melynek neve Vim, körülöleli az egész permi földet és a Vicsegdába ömlik.”

Permnek Epifán az István alapította püspökség területét, annak székhelyét (Uszty-Vim település) és környékét nevezi, a Vim alsó szakaszát és torkolatvidékét a hczzá simuló alsó-vicsegdai részekkel együtt. Az ismertetett felsorolásban részten az ezt környező földeket, vidékeket nevezi meg, részben pedig a Permet körülvevő, idegen nyelvű népeket, néprészeket. Az „idegen nyelvű” megfogalmazást csak úgy tudom érteni, hogy nem orosz nyelvű. Némileg zavart okcz egyrészt a földrajzi nevek és etnonimok keveredése, másrészt a megnevezések screndje. Nézzük részletesebben.

Dvinaiak: az Északi Dvina mentének lakosságáról van szó. A lokalizálás világos, azt viszont nem tudjuk, hogy ezt a népességet is „idegen nyelvű”, tehát nem orosz lakosságnak tartjuk-e vagy sem. A XIV. század végén ugyanis a Dvina mellékén már jócskán vannak orosz telepések, viszont még számolni lehet, esetleg kell egyéb etnikummal is: a föntebbi krónikák és egyéb orosz kútfők számtalanszor emlegetnek nagyjából ezen a vidéken egy *zavolocszkaja csud* nevű népességet, amelynek etnikai hovatartozását ugyan nem tekinthetjük tisztázottnak, annyi azonban bizonyos, hogy nem oroszokról van szó, hanem valamiféle finnugor nyelvű lakosságról, feltehetően karjalai vagy még valószínűbben vepsze kirajzásról. Az utóbbiak jelenléte a Dvina környékén a zürjén—vepsze érintkezések és jövevényszavak alapján is valószínűsíthető. Ebből következően viszont egyes zürjén csoportok is eljuthattak a jelzett tájra. Epifán adata a *dvinaiakról* tehát etnikailag nehezen vagy egyelőre esetleg sehogy sem azonosítható.

Usztyugiak: Usztyug városának lakosaira és a környékbeliekre kell gondolnunk. Etnikailag ez a megfogalmazás is kérdéses: a túlsúlyban levő oroszokon kívül vepszék, zürjének is lakoztak vagy lakozhattak ott akkoriban.

²⁰ Életrajzi adat kevés maradt fent róla. Permi Szent István kortársa és szerzetes-társa volt, a XIV. század első felében született és 1418—22 körül hunyt el. A permi püspökről szóló jeles munkáját 1396 után írta meg.

²¹ Zsit. 9. A szögletes zárójelben közölt szavak a mű különféle másolataiban előforduló alakváltozatok.

Vilegyiek: a Vilegy folyó mentének lakosai. Nagy valószínűséggel zürjénekre gondolhatunk, akikkel főntebb *Vilegodszkaja Permca* néven már találkozunk.

Vicsegdaiak: nyilván az Alsó-Vicsegda zürjénjeiről van szó.

Pinyegaiak: a Pinyega mentének lakosai. Oroszok, vepszék, zürjének egyaránt lehettek, akár az előbbi *dvinaiak*.

Jugiak: a Jug folyó mentének lakosai, Usztyugtól délre. Oroszok már lehetnek itt, de ha Epifán úgy gondolta, hogy a jugiak is „idegen nyelvűek”, tehát nem oroszok, akkor egy délnyugatra húzódott zürjén néprészt kell itt gyanítanunk, esetleg a *Luzszkaja Permca* néven emlegetett luzai zürjénséget, illetve annak diaszporáit. A kérdés azonban ebben az összefüggésben eldöntetlen.

S z i r j á n o k: aligha vonhatjuk kétségbe, hogy a *zürjén* szó első előfordulásával állunk szemben! Az orosz szövegben szereplő *syrjañe* alak Plur-Nom forma, amelynek SgNom-a *syrjan* vagy *syrjanin*. Az *-an(in)*, illetőleg *-jan(in)* szegmentum képző, amelynek jelentése valamely vidék, ország lakosa, szülőtte. A tőalak ezek szerint *syr* avagy *syrja*. Hasonló származékszavak voltak Epifán idézett részletében a *dvináñe*, *juzañe* stb. a Dvina, Jug stb. földrajzi névből.

A *syr* vagy *syrja* tő jelentését nem ismerjük. Találgatásokba nem óhajtok kezdeni. Ha a belőle képzett származékszót próbáljuk szemantikailag értelmezni, akkor az *syr*-i vagy *syrja*-i embert, lakost jelenthet, illetve jelenthetett. Ez viszont azt sugallná, hogy az alapszóban valamilyen helynek, vidéknek a megnevezőjét, magyarán: földrajzi nevet kell keresnünk. Bizonyos mértékig erre ösztönöz a szövegösszefüggés is. Nézzük csak meg Epifán felsorolását: *dvinaiak*, *usztyugiak*, *vilegyiek*, *vicsegdaiak*, *pinyegaiak*, *jugiak* után következik a rejtélyes *syrjañe* alak, majd — az utána álló *galicáñe* avagy *gaijañe* szót egyelőre, rögvest ismertető okok miatt átugorva — a *vjatcáñe*, azaz *vjatkaik* adat. Világos, hogy különféle vidékek lakosairól van szó; mindegyik elnevezés alapja egy-egy földrajzi név (a *syrjañe* alakról pillanatnyilag nem beszélve; erről inkább ne is mondjunk most semmit); a felsorolt szavak közül az egyik Usztyug város nevére utal, az összes többi különféle folyónevekből képzett származék. Ebben a kontextusban szerepel a *syrjañe* szó. Le kívánom szögezni: a szövegösszefüggésnek önmagában nem tulajdoníthatunk különösebb jelentőséget, vagy pontosabban: bizonyító erőt. Másrészt azonban olyan tényezőnek kell tekintenünk, amelyet hiba lenne tudomásul sem venni. Későbbi kutatások számára esetleg kapaszkodót jelenthet. Nem tartom lényegtelennek azt sem, hogy Epifán a folyók elnevezései szerint különböztet meg különféle néprészeket. Etnikailag, igaz, kérdéses, hogy voltaképpen kik voltak ez vagy az a népcsoport, milyen népi vagy nyelvi közösség képviselői rejlenek a név mögött. Annyi azonban bizonyos is, érthető is, hogy egy-egy folyó mentének lakosságáról van szó. Nos, ebben a toponimikai, pontosabban hidronimikai környezetben fordul elő a *syrjañe* szó. Óhatatlanul fölmerül a kérdés: nem vezették Epifánt a leírásban logikusan földrajzi, topográfiai szempontok? Következésképpen: a *syrjan* ~ *syrjanin* származékszó *syr* vagy *syrja* töve nem afféle földrajzi név, mint a környezetében szereplő összes többi szó? Nem helységnek, vidéknek vagy folyónak az elnevezése volt ez valaha? A mai Komi Autonóm Szocialista Szovjetköztársaság területén nincs tudomásom ilyen hely- vagy víznévről, az eddig ismert írásos források is konokul hallgatnak. De az Epifán korabeli toponimika, illetve hidronimika nem azonos a

maival. Még akkor sem, ha s o k b a n azonos is. Látszólag ugyanis ellenünk szól az elemzett epifáni szövegrész: a felsorolt folyó- és helynevek (Dvina, Usztyug stb.) mindmáig fentmaradtak hat évszázad múltán is. Csak éppen egy feltételezett Syr vagy Syrja nevű helység, vidék avagy víz tűnt volna el, illetve kapott volna más elnevezést? Kérdések, amelyekre kielégítő válasz adni pillanatnyilag nem tudunk. Annyi azonban bizonyos, hogy Epifán nem kitalálta vagy a légből kapta ezt a szót. Leírásából a zürjén vidéknek eléggé megbízható térképe rajzolódik ki, adatai vagy személyes ismereteket, vagy alapos információkat feltételeznek.

Fel kell hívnunk a figyelmet még egy mozzanatra. Az eddig sorra vett elnevezések egymásutánjában bizonyos rendszer, logika van, amelyet aligha írhatunk a véletlen számlájára. Úgy látszik, Epifán északról délre halad, majd nyugatról keletre. Először a permi vidék nyugati határait sorolja fel észak-déli irányban, a Dvinától és Pinyegától a Jug folyóig, majd — hagyjuk a *syrja* és *galičane* ~ *gaija* adatokat figyelmen kívül — a még délebbre lejtő Vjatkáig. Önmagában ugyan a közlés egymásutánja, sorrendje sem lehet perdöntő, nem bizonyít semmit — de végtére is nyomozunk, tehát semmilyen körülményt nem tekinthetünk mellékesnek. Még akkor sem, ha a felsorolás további részében Epifán tett is bakugrásokat, újabb gondokkal tetézve számunkra az eddigieket.

A baj, úgy látszik, nem jár egyedül. A *syrja* adatig minden világos volt, attól kezdve azonban több súlyos és fontos kérdéssel kell szembenéznünk, a tetejébe nem is egyszer a megoldás lehetősége nélkül.

Vannak tehát a *syrjanok*, akikről nem tudjuk, hogy kiket tisztelünk bennük. Őket követi egy másik néprész: *galičane* vagy *gaija*. Epifán műve több másolatban maradt ránk. Én nem tudom, hogy az utóbbi adat két eltérő változata közül melyik az eredetibb s az eltérés (még hozzá lényeges eltérés!) mivel magyarázandó. Már pedig ezzel a két szóval újfent bajban vagyunk.

A *galičane* alak magyarul *galicsiak*nak értelmezendő. Ugyan kik lehetnek ezek? *Galics* nevű helység Epifán korában több is volt.²² Világos, hogy például az ukrainai Galicsra nem is gondolhatunk. Egy helységet vehetünk gyanúba: ez Kosztromától kb. száz kilométerrel északkeletre fekszik, a galicsi tó partján. Hajdanában az orosz krónikák *merjai* laktak vidékén, utóbb csak oroszok, esetleg már Epifán idejében is csak azok. De hogy valójában erről a Galicsról, illetve lakosságáról lenne szó a szövegben, azt enyhén szólva problematikusnak kell tartanunk. Okai a következők:

1. Epifán a Permet (értsd: a permi püspökséget, tehát Uszty-Vimet és vidékét) körülvevő területeket és „idegen nyelvű”, tehát nem orosz népességet sorolja fel. A kört fokozatosan tágítja: előbb Perm közelebbi szomszédságát ismerteti (ezt tárgyaltuk a fentebbiekben), majd távolabbi „idegen nyelvű” nációkra is utal: szamojédokra, vogulokra stb.

2. Galics azonban nem tartható Permmel határos, ahhoz közeli területnek. Légvonalban is tisztes távolság választja el a zürjén vidéktől: a mai Sziktivkartól vagy hatszáz kilométernyire van. Ennél is lényegesebb azonban, hogy Galics egészen más földrajzi és gazdasági szférába esik, mint az Alsó-Vicségda és Vim melléke, azaz Perm: Epifán korában is, később is a vlagyimiri hercegség, illetőleg Kosztroma hatósugarába tartozott, arról pedig nincs tudomásunk, hogy ez utóbbi zónának szorosabb kapcsolatai lettek volna a permi végekkel. Egyéb, a zürjénségről tudósító orosz forrásokban nem látunk erre

²² NIKONOV: 95.

még utalást sem. Így Epifán adata egyedülálló a maga nemében, s éppen ezért meglepő.

3. Meglepő azért is, mert ha komolyan vesszük Epifán azon közlését, hogy a felsorolt néprészek „idegen nyelvűek”, azaz nem oroszok, úgy ezt és ebben a korban Galicsra aligha vonatkoztathatjuk. Nem célunk részletezni, hogy kereshetünk-e még a XIV. század legvégén merjákat vagy bármilyen más népességet Galics környékén az oroszokon kívül. Az bizonyos, hogy az utóbbiak akkoriban már előzőnlőtték a Volga északi mellékét, s Uglics, Jaroszlavl, Kosztroma, Vologda orosz településeknek tekintendők.

Mindez persze csupán spekuláció és nem tekinthető bizonyítéknak arra nézvést, hogy Epifán *galicsánye* nevű népeisége ne lenne azonos az emlegetett Galics lakosaival. De kételyeinket sem tudjuk elaltatni. Feltűnő, hogy Epifán a Permmel határos, ahhoz közeli vidékek és helyiségek között nem említi például Totyma vagy Vologda városát, ezeknek környékét, holott nem kétséges, hogy ezekkel a XIV. század végi zürjén föld szomszédos volt, illetve mindenesetre hozzájuk közel esett. A földrajzi közelségnél nem kevésbé lényeges gazdasági, államigazgatási és katonai szálak is fűzték össze Vologda körzetét Usztyug és Perm környékével. Nem véletlen, hogy a zürjén föld jelentős részét (éppen az Alsó-Vicsegda és Vim mentét) utóbb a vologdai kormányzó-sághoz csatolták. Nos, ezekről a tájakról, helységekről Epifán említést sem tesz, ugyanakkor a náluk minden vonatkozásban távolibb Galicsot fontosnak tartotta volna kiemelni, a Permmel határos, vele kapcsolatban levő vidékek közé sorolni?

Sőt Epifán művének egyik szövegváltozata újabb olajat önt a kételkedés tüzére. A *galicsánye* adat helyett ugyanis egy másik leiratban *gajjáné* alak szerepel. Elírásról, a másoló baklövéséről lenne szó? Feltehetően igen. Nem tudjuk azonban, hogy melyik forma az eredeti s melyik a téves és másodlagos. De van még egy baj. Epifán művének szövegváltozataiban más elírások, egyéb eltérő szóalakok is szerepelnek. Nézzük csak!

1. *Vyčěžāne* ~ *Vyčegžāne* 'vicsegdaiak'.
2. *Peņežāne* ~ *Pinežāne* 'pinyegaiak'.
3. *Gogouliči* ~ *Voguliči* ~ *Vogulici* 'vogulok'.

A felsorolt változatok között egy-egy betűnyi eltérés van, amely — mellesleg — nem zavarja az adat olvashatóságát, nem teszi félreérthetővé, nem sugallja azt, hogy merőben különböző, egészen más szemantikájú szavakkal állunk szemben.

Vessük azonban össze a *galicsánye* és a *gajjáné* alakokat! Itt nem magyarázható az eltérés azzal, hogy egy betűt elhagyott, hozzátoldott vagy másképpen írt le a másoló szerzetes! Úgy tűnik, hogy a *g-a-l-i-č-a-ń-e* betűsört *g-a-i-j-a-ń-e* formában nehéz lenne félreérteni, elnézni és leírni. Továbbá: ha az előbbi szót *galicsiak*knak értelmezem, az utóbbival ezt már bajosan vagy éppen sehogy sem tehetjük meg. Két lehetőséggel kell számolni:

1. a *gajjáné* alak írásmódja egyszerűen súlyos figyelmetlenség, gondatlan elírás következménye,
2. nem erről van szó, hanem az adat ebben a formájában valamit jelent vagy jelenthetett.

De mit?

Ha nyelviileg próbálunk közelebb férkőzni a *gajjáné* szóhoz, akkor ugyanolyan PlurNom-i alaknak kell tartanunk, mint a *vyčegžāne*, *syryjāne* stb. ada-

tokat. A szót két szegmentumra bonthatjuk. Második eleme a föntebbiekből már ismerős orosz *-ańin* képző PlurNom *-ańe* morfémája, töve pedig *gai-*, *gaij-* vagy *gaj-* alakú, amelynek jelentése valamiféle földrajzi név, helynek, víznek az elnevezése. A származékszó csak az odavalósiakat jelentheti. Létezett-e azonban olyan toponim vagy hidronim Epifán korában (és esetleg a későbbiekben) a számba vehető, Permmel közelebről határos vidékeken, amelyet ezzel a tövel összefüggésbe hozhatnánk? *Gai* vagy *Gaj* hely-, illetve víznévről én nem tudok. Magára vonja azonban a figyelmet egy jelentős zürjén település, járási székhely, amelynek nevét az orosz okiratokban és térképeken *Гайны* alakban találjuk meg, a róla elnevezett körzet pedig korábban *Гаинская волость*, később *Гаинский район* elnevezést viselt. A község a Felső-Káma partjára épült, a Lupja folyó torkolatától tizenegynehány kilométerrel délkeletre. Helyzete és szerepe kulcsfontosságú volt: a Felső-Káma mentét, végső soron Perm Velikáját kötötte össze a Lupja és Veszljana vízi útjain keresztül a tőle északnyugatra eső Sziszola vidékével, tehát két rendkívül népes és fontos zürjén terület megsgyéjén lévén, az összekötő pont szerepét játszotta közöttük. Van-e valószínűsége, hogy ezen a területen Epifán korában is jelentősebb helyzetű és szerepű zürjén népcsoport létezett, amely ráadásul eleget tesz az epifáni kritériumoknak: Permmel határos, illetve ahhoz közeli táj, valamint „idegen nyelvű”, azaz nem orosz népesség? Az utóbbi két utalás feltétlenül vonatkozhat a *gaini* ~ *gajnai* területre és lakosságra. Ez azonban még nem bizonyít semmit. Ezért a vitatott adattal kapcsolatban semmiféle feltevést nem kockáztathatunk meg. Annyira azonban elmerészkedünk, hogy a további kutatás számára egy erősen megkérdőjelezett szempontot felvessünk, amellyel szerintünk számolni lehet és kell, mígnem vagy pozitív, vagy negatív bizonyítékok alapján, így vagy úgy dönthetünk róla.

Epifán következő adata: *vjatcańe*, azaz vjatkaiak, a Vjatka folyó mellékének lakosai. Ezekre is vonatkozhat az „idegen nyelvű” megjelölés? Ha igen, kiket értsünk rajta? Délnyugati zürjéneket? Esetleg votjákokat vagy csere-miszeket? Vagy már oroszok lennének, akikre ezek szerint nem is vonatkozna az „idegen nyelvű” jelző, és csupán egy Permmel ha nem is szomszédos, de ahhoz közeli, jellegzetes tájegység, a Vjatka völgyének lakosaiként szerepelnének a felsorolásban? Az adat, sajnos, kérdéseknél többre nem jogosít.

És most jön két olyan adat, amely első látszatra a napnál is világosabb, az epifáni felsorolás elmélyültebb elemzése és lokalizálási kísérlete során azonban igen komoly elgondolkodásra kényszerít.

Лопь és *Корѳла*: számos egyéb orosz forrásban is előforduló két szó, s jelentése is félreérthetetlen — a kolai lappok és a karjalaiak megnevezésére szolgál. Az epifáni szöveg összefüggésében azonban megütkezésre késztet ennek a két népnek az említése. Ismételjük: a szerző célkitűzése, mint ő maga mondja, a Permet környező vidékek és nem orosz népességek felsorolása. Az eddigiekben, mint láttuk, ehhez tartotta magát: a *Lop* és *Korela* adat előtt valóban Perm körüli helyek és néprészek neveit láttuk, legfeljebb a *szürjánye* alakot nem tudtuk hová tenni és a *galicsánye* formát kétségesnek tartottuk. Utoljára a Vjatka mellékére vezetett el Epifán. És most innét tenne egy hatalmas és teljesen indokolatlan ugrást a Kola félszigetre és Karjalába? Miért? Az a szándék vezethette, hogy Permnek ne csak a tőszomszédságát ismertesse, hanem általában a nem orosz ajkú északi népeket? Ezt látszana megerősíteni az a körülmény, hogy *Lop* és *Korela* után a *Jugra*, *Pecsera*, *Gogulicsi* ~ *Vogulicsi* és *Szamojegy* adatok következnek. Az ezek mögött kereshető etnikumok

azonban többé-kevésbé közelebbi szomszédai a vicsegdai—vimi Permnek (*jugra*: valamiféle vogul, esetleg osztják nemzetségek vagy törzsek, a *vogulicsi* egy másik hasonló etnikum, ugyancsak az Ural európai oldalán; *szamojegynak* nyilván a jurákokat nevezi Bölcs Epifán is valahol a kanyini, tyimani vagy nagyföldi tundrán, a *pecsera* nevű etnikum pedig ha talányos is — megnyugtatóan ma még semmiféle népességgel nem tudjuk azonosítani²³ — de mindenféleképpen a Pecsora folyó vidékéhez köthető). Mindezek vagy határosak a permi vidékkel, vagy legalább közeli hozzát. A lappokról és karjalaiakról azonban ezt semmiképpen nem mondhatjuk el. De ha — tegyük fel — Epifánt az vezette légyen a felsorolásban, hogy megemlítsé az összes nem orosz északi népet, méghozzá a Vicsegda—Vim vidékétől távoliakat is, akkor miért éppen a Vjatka mellékéről tesz hatalmas, több mint ezer kilométeres ugrást a Kola félszigetre, miért éppen a karélokot és lappokat emeli ki Perm távolabbi szomszédai közül (holott semmiféle közelebbi kapcsolatukról nem tudunk), végül pedig: ha a felsorolás ennyire univerzális igényű és teljességre törekvő, miért nem szerepelnek benne olyan népességek, amelyek Karjala és Perm között vannak, illetve Epifán korában voltak? Ilyen például az orosz forrásokban szereplő *Vesz*, azaz a vepszék, vagy az Északi Dvina és az Onyega folyók közén a *zavolocsszkaja csud* néven emlegetett, ugyancsak finnugor (finnségi) nyelvű nép! Ezek közelebb is voltak Permhez, mi több, kapcsolataik is kétségtelenek — szó mégsem esik róluk.

Ha itt valóban a lappokra gondolt Epifán, akkor pontatlan elnagyolással állunk szemben. Ennek azonban ellentmondanak más szempontok. Szerzőnk — művéből ez következtethető ki — alapos ismerője volt István püspök tevékenységének és a hittérítő akciók körülményeinek, színtereinek is. Közléséből is, adataiból is az derül ki, hogy ezt a színteret és ennek többé vagy kevésbé közeli szomszédságát óhajtotta ismertetni. A lappok földje aligha tarthat ide. Ebből következik egy másik gondolat: vajon nem valamely közelebbi, a vicsegdai Permmel szomszédos tájegység keresendő a *Lomb* adat mögött? Nemcsak hogy nem bizonyíthatóknak, de még csak feltevésnek sem számíthatjuk a következőket, viszont mégis olyan szempontokat látunk bennük, amelyekkel további kutatók — nálunk avatottabbak és főleg bővebb forrásanyaggal rendelkezők — számolhatnak, netán számolniuk kell, legyen bár negatív az eredmény.

Lop, illetve *Lopi* (orosz írásmód szerint: *Lomb, Lomu, Lomti*) hely- és víznev és ebből származó derivátum tudniillik akad Zürjénországban is, méghozzá nem is egy vagy kettő.²⁴ Típusaik a következők:

1. *Lop*, illetve szóösszetétellel *Lop-ju* 'a Lop folyó'.
2. *Lopi* 'a Lopi folyó', illetve ebből szóösszetétellel: *Lopi-din* vagy *Lopy-din* 'település a Lopi folyó torkolatában'.
3. *Lop-ja* ~ *Lup-ja*: ezek a vogul eredetű folyónevek a főntebbi zürjén *Lop-ju* és *Lopi* alakok változatainak tekinthetők; ugyanúgy szóösszetételek, előtagjuk szintén *Lop* ~ *Lup*, jelentésük pedig 'a Lop ~ Lup folyó'.

Hogy Epifán vitatott adatának van-e köze ezen zürjén (részben pedig vogul) hely- és víznevek valamelyikéhez, tehát hogy egy Permhez mindenesetre közelebbi területet s népességet jelöl-e, vagy pedig a kolai lappokat — a ren-

²³ KANIVEC: 11; LASUK: 62—64.

²⁴ KomiDialSlov. 202; KRSl. 832—3; FWb. I, 555—6; KANNISTO: FUF. XVIII, 77, 79, 81, 86—87.

delkezésünkre álló anyag alapján jelenleg eldönthetetlen. Az utána következő *Korela* adattal ugyancsak nem tudunk mit kezdeni. Ebben a formájában csak a karjalaiak megjelölésére volt használatos az Epifán korabeli irodalomban. Meglehet, hogy Epifán művében is így értelmezendő. Ettől függetlenül nem teljesen érthető, hogy miért szerepelne itt annak a Karjalának a neve, amelyik a XIV. század végén is jókora távolságban volt a Vicsegda—Vim vidékétől, azaz Permtől.

Szerzőnk többi adatát főntebb már említettük; hozzáfűznivalónk csak egyhez van. *Perm Velikaját* ugyanis Böles Epifán a Csuszovaja folyóval kapcsolja össze, amit csak úgy értelmezhetünk, hogy ennek a Káma és az Ural hegység közti zürjén szállásterületnek a déli végei elérték a jelzett folyót. Ez annál lényegesebb, mert manapság a Csuszovaja vidékén zürjén lakosság, úgy tudom, nincs. Egykori jelenlétéről tanúskodnak azonban régészeti leletek csakúgy, mint a Csuszovaja mentének zürjén toponimikája.

VI.

Epifán műve után röviden meg kell emlékeznünk a Nikon pátriárkáról elnevezett orosz krónikáról.²⁵ A nagyszabású kompiláció az 1396. évi feljegyzések között megemlékezik Permi Szent István haláláról és méltatja hittérítő misszióját a zürjén földön. A szövegből minket az alábbiak érdekelnek (i. m. 164—165):

„А се имена живущимъ около Перми землямъ и странамъ и мѣстомъ иноязычнымъ: Двиняне, Устюжане, Виляжане, Вычяжане, Пѣнежане, Южане, Серьяне, Гаияне, Вятчане, Лопь, Корѣла, Югра, Печера, Вогуличи, Самоядь, Пертасы, Пермь Великаа, глаголемаа Чюсовая. Рѣка же прѣваа, именемъ Вымь, впаде въ Вычегду; другая рѣка Вычегда, обходящи всю землю Пермскую, потече въ сѣверную страну и впаде въ Двину ниже Устюга 40 верстъ; рѣка же третья Вятка потече з другую страну Перми и вниде въ Каму рѣку. Ся же рѣка Кама обходящи всю землю Пермскую, по сей рѣцѣ мнози языци сѣдять, и потече на югъ въ землю Татарскую и впаде въ Волгу рѣку ниже Казани 60 верстъ”.

Magyarul: „Ilyen neveket viselnek a Perm körül levő, idegen ajkú[ak lakta] földek és vidékek és helyek: dvinaiak, usztyugiak, vilegyiek, vicsegdaiak, pinyegaiak, jugiak, s z e r j á n o k, *gaijánok*, vjatkaiak, *Lop*, Karjala, Jugra, Pecsera, vogulok, szamojédok, pertaszok, Perm Velikaja, amely csuszovajainak neveztetik. Az egyik folyó, nevezetesen a Vim, a Vicsegdába ömlik; a másik folyó, a Vicsegda, amely körülöleli az egész permi földet, az északi végek felé folyik és a Dvinába ömlik Usztyug alatt 40 versztányira; egy harmadik folyó, a Vjatka Permnek a másik határán folyik és a Káma folyóba jut. Ez a folyó, a Káma megkerüli az egész permi földet; e folyó mentén sokféle nyelvű népek lakoznak, és ez délnék folyik, a tatár földre, és a Volgába ömlik Kazány alatt 60 versztányira.”

Első olvasásra látható, hogy Böles Epifán írásának egy változatával állunk szemben. A két szöveg — a főntebbi s az utóbbi — részletes összevetése nem célunk. A Nikon-krónika idézett helye láthatólag kissé részletesebb, különösen a végén, ahol pontosabb leírást ad a Vim, Vicsegda, Vjatka és Káma folyóról. Minket azonban más érdekel.

²⁵ Патриаршая или Никоновская летопись. PSRL. XI—XII. Moszkva, 1965. (Az 1897/1901-i kiadás kópiája.)

1. Ez a szövegváltozat is rögzíti a *zürjén* nép-, illetve néprésznevet, mégpedig *серьяне* alakban.

2. Az ezt követő adat a Nikon-krónikában *gajjañe* alakban szerepel. Ezzel kapcsolatos megjegyzéseinket lásd fentebb.

Azokat a problémáinkat, amelyek az előző epifáni szövegváltozat elemzésekor fölmerültek és megoldatlanul maradtak, a Nikon-krónika idézett helye sem segít megfejteni.

VII.

Krónikák után egy oklevél szövegét fogjuk vallatóra a zürjének és népünk után kutatva.

1485-ben III. Iván moszkvai fejedelem adománylevelet íratott Perm Vicsegodszkaja lakosainak.²⁶ Az okmány előzménye: a zürjének vezető emberei panasszal fordultak a fejedelemhez, hogy Filofej püspök és papjai erőszakkal elragadják tőlük apáik földjét, s az uralkodótól kértek igazságtételt. Válaszul III. Iván kibocsátotta a szóban forgó oklevelet. Valójában nem is adománylevél ez, hanem egy korábbi földösszeíró és határrendező jegyzék újbóli megerősítése. Rendkívül fontos és ritka okirat ez, becses forrása a XV. századi zürjén történeti földrajznak, toponimikának; mint zürjén nyelvi szórványemlék is jelentős. Adataiból részletes pontossággal megrajzolható az 1485-i zürjén föld térképe. Sokkal pontosabban, mint a krónikák közléseiből, s ez érthető is: az orosz évkönyvek, mint láttuk, meglehetősen szűkszavúsággal és nagy vonásokban adnak képet a későközépkori zürjén lakosságról, szállás-területeiről és sorsáról. Ez az oklevél viszont peres ügyet hivatott rendezni: sérelmeket orvosolt és újabb sérelmeknek akarta elejét venni. Az okirat pontosságát azonban nemcsak valamiféle uralkodói igazságérzet vagy humanitás sugallta: arról is intézkedik a fejedelem, hogy milyen földbirtok, halászati vagy vadászati javadalom után kik és mennyit adózzanak. Az adókötelezettségekből származó vitáknak ugyanis a fejedelmi kincstár látta kárát, vagy legalábbis szenvedett miattuk késedelmet.

Minket azonban pillanatnyilag az a kép érdekel, amely az okirat pontos adataiból kirajzolódik: az 1485-i zürjének lakta területek.

Az uralkodói rendelkezés legelébb a *vicsegdai földek* határait húzza meg. Sorra vesz minden mellékfolyót, patakot, tavacsát és rétet a folyó mindkét oldalán, a Vicsegda torkolatától (tehát az Északi Dvinától) a Vim torkolatvidékéig. Ezt követően a Vim, majd a Visera mentének leírása következik. Utána az udorai végeket, tehát a Vaska és Mezeny folyó vidékét veszi sorra. Itt találkozunk egy olyan cikkellyel, amelyről meg kell emlékeznünk — nem célunkhoz visz ugyan közelebb, de magyarázatul szolgálhat a fentebbi krónikák néhány olyan közlésére, amelyet önmagában nem tudtunk s nem tudunk lokalizálni.

Az udorai határok megszabása után ugyanis ez áll az oklevélben: „А что перемекки на Пенеге в станех Перемскии и Сура Поганая, то удорном до них дела нет, по тому они присуду Двинские земли, Кегрольские”. Azaz: ami a *peremekok*at illeti a Pinyega folyó mentén, *Peremszkij* és Szura Poganjaja településeken — hozzájuk az udoraiaknak nincs közük, mert azok a dvinai földekhez, Kegrolához tartoznak.

²⁶ IFSb. IV, 243—47; Akt. 308—11.

Hajlamosak lennénk a *peremeki* adat mögött nyomban zürjéneket keresni, a *peremeki* alakot azonosítva a *permjak*, *permjan*, *permics* stb. orosz alakváltozatokkal (amelyek egyébként oklevelünkben is szerepelnek). A kérdés mégsem ilyen egyszerű. Lényeges körülmény, hogy a *peremeki* szóval jelzett népesség (legyen zürjén vagy sem) a Pinyega folyó vidékén és két meghatározott településen keresendő, melyek közül az egyiket oklevelünk *Peremszkij* névvel jelöli meg. A település két másik, 1471-i keletű oklevélben is szerepel,²⁷ méghozzá *Перемские* és *Перемский погост* formában (Szura Poganaja falu a Szura folyó partján állt, amely a Pinyega baloldali mellékfolyója). A *Permszkij* és *Peremszkij* írásmód tehát alakváltozatoknak tekinthetők, illetve tekintendők. Ezen az alapon az 1485-i oklevél *peremeki* adata is lehet a *permjak* ~ *permjek* szó variánsa. Az adat etnikai tekintetben azonban változatlanul óvatossággal kezelendő, pontosabban: meghatározhatatlan. Lehet, hogy zürjénekről van szó a Pinyega partján, ennek feltevése igen valószínű — de nem bizonyítható. Az is lehetséges ugyanis, hogy a *peremeki* szó mindössze annyit jelent, hogy *Permszkij település lakosa*, függetlenül mindenféle etnikai disztinkciótól. A másik kérdés: honnan kapta elnevezését *Permszkij* település? A szó orosz tulajdonnév, nevezetesen melléknév, amely magyarul egyszerűen annyit jelent: *permi*. Zürjén, azaz oroszul *permjáknak*, permi embernek nevezett lakosairól kapta volna nevét a település, avagy megfordítva: a falunév alapján nevezi meg a lakosságot az oklevél? Tehát, quo vulgo dicitur, a tyúk volt-e előbb vagy a tojás? A kérdés valóban ilyen bosszantóan visszájára fordul, anélkül, hogy adataink alapján megoldható volna. Legfeljebb egy feltevést kockáztathatunk meg: Epifán és a krónikások *pinyegaiak* néven olyan népességet emlegettek, amelyet elkülönítettek az oroszoktól. A vicsegdai — vimi krónika pedig beszámol arról is, hogy Permi Szent István térítése elől pogány zürjének a Pinyega vidékére emigráltak családostul (IFSb. IV, 260). Így tehát nagy a valószínűsége, hogy a *pinyegaiak* és a pinyegai *permiak* néven emlegetett népséget — legalább részben — zürjéneknek tarthatjuk.

Egyet azonban leszögezhetünk: a *Perm* ~ *Permszkij* helynevet a Káma—Ural vidékétől (*Perm Velikaja*) a Luza és Vilegy mentén és a Vicsegda—Vim tájain túl a Pinyega és Szura találkozási pontján is megtaláljuk.

A vargabetű után pedig térjünk vissza adatainkhoz.

A vicsegdai, vimi és udorai határok rögzítése, tehát az akkori északi—északnyugati zürjén területek leírása után délnek fordult a fejedelmi földösszeíró. Ezt a sorrendet találjuk már az oklevél bevezető részében is, amely számunkra igen fontos adatokat tartalmaz: „... князь великий Иван пожаловал есмь свои волостные люди пермаки вычегжаны и вымичи и удорены и сысолены и крещенные сиряне Ужговские...” (IFSb. IV, 243) — azaz „Iván nagyherceg megadóományozta az ő *permjákjait* [azaz zürjénjeit], a vicsegdaiakat és vimieket és udoraiakat és sziszolaiakat és a megkeresztelt *uzsgaiszirjánokat*...” A bevezetőben tehát az udoraiak után a Sziszola mentének lakosai következnek, majd pedig — igen, feltűnik a *zürjén* szó!

Ezt a sorrendet az oklevél a továbbiakban is követi, a határkijelölések tárgyalásakor. Rögzítette az udorai területeket, elválasztva tőlük a Pinyega menti két falut, majd a *sziszolai földek* határait vonja meg. A *сысолские земли* 'Sysola-Gegend' megjelölésen az oklevél a folyó alsó és középső szakaszát és a hozzájuk tartozó területeket érti, ez világosan kiderül az adatokból.

²⁷ Akt. 31, 34, 614.

Az ezt követő cikkely intézkedik az „Ужговские волостные реки и озера и угодья”, tehát az *uzsgai* járási folyók és tavak és földterületek határaitól.

Uzsga zürjén községről fõntebb már történet említés a vicsegdai—vimi krónika 1586-i és 1590-i közléseivel kapcsolatban. Oklevelünk adatai azonban kétszeresen is becsebbek a krónika utalásainál: egyrészt egy évszázaddal korábbiak, másrészt nem pusztán megemlíti a falut és lakosait, mint a krónika tette, hanem meglehetősen pontosággal részletezi azt a vidéket, amely 1485-ben az *uzsgai* határhoz tartozott.

Uzsga a Sziszola jobb partján áll, Kojgorodok nagyközségtől mintegy tíz kilométerrel északra. Ma csöndes falucska, egykor azonban — többek között erõdítmenye és temploma révén — meglehetősen jelentős szerepet játszott. Nagyjából ezen a vidéken — Uzsgától valamivel északra — húzható meg a Sziszola középsõ és felsõ szakaszának határa. A felsõ-sziszolai részeknek a XV. század végén, úgy látszik, Uzsga volt mind a természetes, mind pedig közigazgatási központja. Az *uzsgai volosztj*hoz, tehát körzethez, járáshoz tartozó területek a falutól déli—déleleti irányban húzódtak. Oklevelünk ide sorolja a Felsõ-Sziszola mellékét a folyó forrásvidékéig, majd tovább halad délkeletnek, átlépve a Sziszola és a Felsõ-Káma közötti erdõs, mocsaras felföldet, a két folyó vízválasztóját, és az *uzsgai* területekhez csatolja a Káma felsõ folyásának egy szakaszát. Arról a részrõl van szó, ahol bal oldalról a *Рыта*, *Волосница* és *Нырмиц*, jobbról a *Сюзьва*, *Кым*, *Чус* és *Кужса* folyócskák torkollanak a Kámába.²⁸ Természetes határvonalul kelet felõl a *Порьши*, a Felsõ-Káma baloldali mellékfolyója szolgált; az ettõl nyugatra—északnyugatra esõ vidék Uzsgához tartozott, a folyótól keletre esõ részeket pedig Perm Velikaja birtokai közé utalja az oklevél. Uzsga körzetének nyugati—dél nyugati szegélyén a Kobra, a Vjatka jobboldali mellékfolyója húzódtott. A Kobrától a Letkán keresztül a Moloma folyóig elterülõ vidékrõl így intézkedik a fejedelem: „... то наше жалованье людем Лусские Пермцы на бедность” — vagyis „az a mi adományunk Luzszkaja Perma embereinek az õ szegénységükre”; itt tehát a luzai—letkai zürjénsegrõl van szó.

Világos tehát, hogy mely vidék tartozott a XV—XVI. században az *uzsgai* járáshoz. Ez az államigazgatási egység a Felsõ-Sziszola menté és a Felsõ-Káma folyásának egy meghatározott szakaszát ölelte fel. Lakosságát *ужговцы*, azaz *uzsgaiak* néven említi a vicsegdai—vimi krónika is, oklevelünk is. Az adománylevél bevezetõ részében azonban — sajnos, mindössze egyetlen egyszer — *крещеные сиряне Ужговские*, azaz *megkeresztelt uzsgai szirjánok* néven szerepelnek. A „megkeresztelt” jelzõ nem érdektelen. Tudjuk, hogy az Alsó-Vicsegda és Alsó-Vim vidékén Permi Szent István már a XIV. század legvégén sikerrel terjesztette a keresztény vallást, ámde a Felsõ-Sziszola és Felsõ-Káma krisztianizációja érdemben csak a XV. század derekán, még inkább második felében vett nagyobb lendületet. Úgy látszik, megvolt az oka, hogy oklevelünk hangsúlyozottan kiemeli az *uzsgai* zürjénseggel megkeresztelt mivoltát.

A *szirján*ye szót természetesen lehetetlen nem összefüggésbe hozni Bölcs Epifán megfelelõ adatával. Már fõntebb is kétségtelen volt, hogy ez a szó valamely néprésznek a neve. Epifán közlései alapján azonban sem lokalizálni nem tudtuk ezt az etnikumot, sem népi hovatarozására nem derült fény. III. Iván adománylevele alapján a szirjánokat azonosítanunk lehet, sõt kell az *uzsgai*, tehát felsõ-sziszolai és felsõ-kámai zürjénseggel; meghatározott

²⁸ A folyóneveket mai orosz írásmódjuk szerint közlöm.

területet elfoglaló, déli zürjén nemzetségeket kell bennük látnunk. Ne feledjük azonban, hogy Epifán művéből és az 1485-i oklevélből két s z ó t azonosítottunk, nem pedig két e t n i k u m o t. Mert, hogy Epifán is azt a népességet jelölte volna *zürjének* néven, mint az oklevél, az egyáltalán nem lehetetlen, de éppúgy nem bizonyítható. Legfeljebb annak van igen nagy valószínűsége, hogy Epifán zürjénjeiben valamelyik délebbi nemzetségi csoportot kell keresnünk. Miért? Az epifáni adatok felsorakoztatása miatt. Ismételjük, amit főntebb már leírtunk: önmagában és végső soron az epifáni etnonimok sorrendjének nem tulajdoníthatunk bizonyító vagy perdöntő erőt, de az is kétségtelen (mint ugyancsak utaltunk rá), hogy a tudós szerző meghatározott logikával írja le a korabeli zürjén földet és környékét. Ezt a logikát kétségtelenül földrajzi, topográfiai tényezők sugallhatták. Nézzük csak meg: a Jug folyó mellékét és lakosságát említi, majd a Vjatka vidékét — s a kettő között szerepel a *syryjane* ~ *serjane* etnonimmal jelzett népesség.²⁹ Amennyiben eszmefuttatásunk valóban helyesen ismerné föl az igazságot (nevezetesen nem a logikai igazságot, hanem a történetit), és azt majd további kutatások is jóváhagynák, igazolnák, úgy Epifán zürjénjeiben mindenesetre déli zürjén nemzetségeket kereshetünk, s ezeket esetleg azonosíthatnók az 1485-i oklevél uzsgai, felső-sziszolai zürjén lakosságával.

Ámde miért nevezi III. Iván adománylevele *szerjánok*nak az uzsgai körzet lakosságát? Erre aztán nem derül fény, akármin is töprengjünk az oklevél fölött. Az okmányban, mint mondtuk, a *szerján* alak egyszer fordul elő; a továbbiakban ezt a népességet csak *uzsgaiak* néven emlegeti az összeírás. A *zürjén* szó eredetét illetően ez az újabb adat még olyan spekulációkra sem kínál alapot, amilyenekre a maga helyén Epifán közlése.

VIII.

Még egy XV. századi adatunk van a *zürjén* szóra. 1472-ben moszkvai büntető csapatok vonulnak Perm Velikaja ellen. Az összecsapások során Cserdiny vidékén több zürjén főember kerül fogságukba, köztük egy *Зырян* nevű *vojevoda* vagy *szotnyik*, tehát nemzetségi előkelőség.³⁰ Sajnos sem a személyről, sem nevééről nem tudunk semmi többet. Egy bizonyos csupán: ezek szerint a *zürjén* szó nemcsak néprész, hanem személy megnevezésére is szolgált, szolgálhatott.

IX.

Összegezzük az elmondottakat.

A XV. század végéig mindössze három adatunk van a *zürjén* szóra: az egyik Bölcs Epifáné 1396-ból vagy a következő évekből (ide számítom a Nikonkrónika adatát is, hiszen ismertetett része Epifán művének nyilvánvaló átvétele), a másik az 1485-i adománylevélben fordul elő, végül a harmadik egy 1472-ből kelt személynév. Egészen világos, hogy a jelzett időig s még tovább is (a főntebb áttallózott krónikák szerint legalább a XVI. század végéig vagy a XVII. század elejéig) a zürjénségnek mint népnek megjelölésére nem a *zürjén*

²⁹ Éppen ebben a megvilágításban merültek fel az epifáni *galičane* ~ *gaijane* adattal kapcsolatos problémák is!

³⁰ Komiliszt. 52; IFSb. IV, 262.

szó szolgált, hanem *permjåk*oknak, *permiek*nek nevezték őket, illetőleg annak a vidéknek, többnyire folyónak a nevét ruházták rájuk, amerre településeik találhatóak voltak.³¹ Nincs módomban a *zürjén* népnév összes további előfordulását (a XVII. századtól kezdve) egybegyűjteni. Arra azonban van adatom, hogy ez az etnonim még a XVIII. század végére is csak részben általánosult. Szolvicsegodszk városának derék történetírója 1789-ben a zürjéneket permjåk-nak „a v a g y m á s k é p p e n” zürjénnek nevezi.³² Ezek szerint az utóbbi népnév inkább csak a XIX. században általánosult (minden valószínűség szerint Castrén, Sjögren, Wiedemann és mások, főleg nyelvészek révén).

Három korai adatunk a *zürjén* szóra rendkívül becses, ám az etimológia számára — megítélésem szerint — nem nyújt elegendő alapot. Az 1472-i személynévvel nem tudunk mit kezdeni. Az 1485-i oklevél adata, úgy látszik, az egyik zürjén népcsoportot jelöli, nevezetesen azt, amelyik a Felső-Sziszola—Kobra—Felső-Káma—Poris folyók határolta területen lakozott. Az etnonim megfejtéséhez azonban nem kapunk tőle segítséget.

Az egyedül hátramaradó adatot, BölcS Epifánét fõntebb már vizsgáltuk. A *syrjane* szó jelentésére vagy eredetére az epifáni szöge összefüggése sem vetett fényt, ellenben azt látszott sugallani, hogy BölcS Epifán hasonló típusú nép(csoport) elnevezései alapján esetleg földrajzi nevet, közelebbirõl folyónevet kereshetnõk benne.

Szembesítsük most Epifán adatát az 1485-i oklevél megfelelõ szavával. Kétségtelennek látszik, hogy a két szó azonos. Ám semmi több nem derül ki az egybevetésbõl. Még csak arra sincs bizonyítékom, hogy a két szó egyugyanazon néprésszt jelölt volna. Továbbá: ha Epifán közlése mögött esetleg valamely folyónevet gyanítunk is, az 1485-i okleveles adat ilyen feltevést nem támogat. Azon a területen ugyanis, amelyet az adománylevél az uzsgai zürjének szállás-, halász- és vadászterületéül megjelöl, *Syr* vagy *Syrja* nevû folyó ma nincs és forrásainkból sem mutatható ki. Igaz, ez ugyanakkor nem cáfolja azt sem, hogy Epifán etnonimja ne lehetne ilyen eredetû — éppen mivel az epifáni és az 1485-i két szó t azonosíthatónak tartjuk, a vele jelölt etnikumról azonban nem nyilatkozhatunk egyértelmûen.

Egy viszont biztos: annak az anyagnak az alapján, amely ma nekem rendelkezésemre áll, meditációknál többre nem jutunk. Nem jutottunk 1966 õszén Sziktivkarban sem A. Turkin és E. Szaveljeva kollégákkal sem (elõbbi a zürjén toponimika kutatója, utóbbi a középkori zürjén régészeti kultúráké és történelemé), amikor ezekrõl a kérdésekrõl tanácskoztunk. Mostani tanácsalanságunk miatt azonban nem mondhatunk le a késõbbi megoldás reményérõl. Ennek érdekében vizsgáltam meg a fõnti adatokat, s kell még tennem egy-két módszertani jellegû megjegyzést.

Meg kell szívlelnünk néhány negatív eredményt, amely a *zürjén* népnévvel foglalkozó korábbi kutatásokból, kísérletekbõl származik. Bármilyen nyelvbõl s bármilyen szóból is próbálták magyarázni ezt az etnonimot (finn *syrjä* 'oldal, szél', zürjén *zyrny* 'szorongatni, kiszorítani', vogul-osztják *saran* 'zürjén' stb.),³³ az értelmezési kísérletek alapjául elsõsorban és olykor kizárólag a vizsgált két szó hangalaki hasonlósága szolgált. Az ebbõl született „szár-

³¹ Merõ tévedés tehát a KomiIszt. 46. és 69. azon közlése, hogy a XVI. században általánosult volna a *zürjén* etnonim.

³² SZOSZKIN: 17, 26.

³³ KALIMA: FUF. XVIII, 56; G. SZ. LITKIN: 19—20; LASUKETN. 29.; LEHTISALO: Vir. 1933, 385—6.

maztatást” próbálták aztán szemantikai, ritkábban etnogenetikai érvekkel támogatni. Az eljárás azonban minden esetben ötletszerű maradt. A jövőben figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy egy etnonim nem tértől és időtől függetlenül bukkan fel, jelent valamit és terjed vagy pusztul el, hanem meghatározott történelmi, kronológiai és földrajzi koordináták között kell vizsgálni. Ez utóbbiakat kívántuk fölvázolni, legalább azoknak az adatoknak a segítségével, amelyek ma birtokunkban vannak. Tudomásul kell vennünk azt is, hogy egy nép- vagy néprésznev eredeti jelentése nem ötletszerűségeken alapszik; az ilyen szavaknak meghatározott j e l e n t é s t í p u s a i vannak, mint például *nemzetségi totem megnevezése* → *nemzetségnév* → *népnév*, avagy (a fön- tebb elemzett orosz kútfőkben:) *földrajzi név, pl. folyónév, amelynek vidékén egy népcsoport él* → *népcsoport neve* → *népnév* stb. Számunkra éppen ezek a késő- középkori orosz etnonim típusok fontosak, mert ezeknek egyike a *zürjén* elnevezés is.

A további kutatások egyik legfőbb feladatául Böls Epifán adatainak forráskritikai megrostálását kell tartanunk. Permi Szent István életrajza különféle leiratokban, másolatokban maradt ránk. Ezeknek egymáshoz való viszonya, időrendje, keletkezési körülményei sok mindenre fényt vethetnek. Ezen belül tisztázásra vár a minket közelebből érdeklő *сурьяне* ~ *серьяне* ~ *серояне* ~ *Суряне* ~ *сурьяне* ~ *суряне* ~ *зыряне* alakváltozatok viszonya (csakúgy, mint továbbá az epifáni *галичане* ~ *гаияне* ~ *гайяне* stb. adatok talánya és egyebek).³⁴

Ma még nem tisztázható, de feltétlenül tovább vizsgálandó szempontot látunk abban, hogy — Epifán népnévtípusaiból kiindulva — nem földrajzi név, közelebből folyónév szolgált-e a *zürjén* elnevezés alapjául. Az 1485-i adománylevél alapján úgy tűnik, hogy eredetileg egy délebbi zürjén népcsoportot nevezhettek ezzel a szóval. Ugyanez vonatkozhat Böls Epifán *сyrjanjaira* is. Kutatásainkban azonban nem szabad a zürjénség m a i lakóterületeit összetéveszteniünk e nép XIV—XV. századi szállásterületeivel. Öt-hat évszázaddal korábban történelmi kútfőink olyan területeken is zürjén népesség jelenlétére utalnak, ahol ma már egyéb nemzetiségeket találunk, s a zürjének hajdani nyomait csak a régész lelheti meg.

Még egy kérdés. A mai Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság területén nem ismerünk olyan folyót, amelynek nevével (**Syr* ~ **Ser*, **Syrja* ~ **Serja* vagy hasonló) a vizsgált etnonimot összefüggésbe hozhatnók. Olyan, az Uraltól nyugatra eső területen azonban, amelyen a XIV. században, azt megelőzően és követően viszont zürjén népcsoportok jelen voltak vagy lehettek, találunk néhány ilyen (obi-ugor eredetű) hidronimot, mégpedig KANNISTO adatai között.³⁵

1. *Сурья*: a Kolva mellékfolyója (az Ural menti Kolváról van szó, amelyik a Kámába ömlő Visera jobboldali mellékfolyója).

2. *Зарья*: a Káma mellékfolyója.

3. *Сурья*: a Csuszovaja második szakaszának jobboldali mellékfolyója.

4. *Серья (Большая С. и Малая С.)*: a Jazva második szakaszának mellékfolyója.

Megjegyzendő, hogy nem magam vagyok az első, aki Böls Epifán adata, illetve a *zürjén* népnév mögött esetlegesen folyónevet gyanít. Tizenöt évvel

³⁴ KALIMA: i. h.; G. SZ. LITKIN: i. h.

³⁵ FUF. XVIII, 79, 80, 87.

megelőzött A. P. SZMIRNOV, a kiváló szovjet régész, aki az Epifán emlegette zürjéneket a *Szerga* (az Ufa mellékfolyója) vidékén tanyázó népességnek tartotta.³⁶ Én magam azonban még az etnonim és a folyónév összekapcsolását is csupán esetleges lehetőségként vetem fel kutatásaink jelenlegi állása alapján. A lokalizálásra egyelőre nem látok semmiféle megnyugtató, biztos alapot. Arra a legkevésbé, hogy az Ufa egyik mellékfolyója vidékén Bölcs Epifán korában zürjén népcsoportot keressünk. Ismereteim szerint ennek földrajzi, történelmi és régészeti adataink egyaránt ellene mondanak. A. P. SZMIRNOV egyébként ezt a megállapítását semmivel nem indokolja, ezért következtetését nem tartom megalapozottnak. Nagy kár ez, annyival inkább, mert az összes fölmerült probléma megítéléséhez igen nagy mértékben szükségünk van az Urál-vidék régész kutatóinak véleményére is. Ásatásaik tanulságait ugyanis esetleg összefüggésbe lehet hozni történelmi forrásaink írásos adataival, s így talán közelebb juthatnánk a megoldáshoz.

Egy azonban ma is világos már: zürjéneknek kezdetben nem eme nép egészét, hanem egy részét nevezték (a XV. század végén — az 1485-i adománylevélből ez tűnik ki — a felső-sziszolai és felső-kámai zürjéniséget). Zürjén nyelvrokonainknak ez a külső népneve analóg a *magyar* etnonimmal annyiban, amennyiben egy néprész megnevezésére szolgáló név általánosult utóbb egy egész nép megjelölőjévé.

X.

A zürjén népnévnél nem kevesebb gondot okoz mindmáig az orosz *permják* ~ *permján* elnevezés és az alapjául szolgáló *Perm* terület-, majd (1781-től) városnév.

A kutatók zöme megegyezik abban, hogy ez az orosz nyelvben meghonosodott s abból tovább terjedt elnevezés aligha orosz eredetű. Magyarázták a finn (illetve finnségi) *perämaa* szóból, összefüggésbe próbálták hozni a zürjén *parmával*, ismét mások a skandináv *Bjarma-land* toponimot tartották eredőjének. Eddig azonban minden magyarázattal szemben komoly ellenvetések hangzottak el. A *perm* szót mai tudásunk szerint nem vagyunk képesek megbízhatóan etimologizálni.³⁷

A további kutatás számára ezzel a szóval kapcsolatban is szeretnénk fölhívni a figyelmet néhány (korábban kevésbé méltányolt) adatra és körülményre.

Úgy látjuk, hogy az óorosz írásos források egy része a *Perm* terület-, majd népnevet sokszor eléggé tágra értelmezte.

Legkorábbi adatunk e szóra a Nesztor-krónikából való. A nesztori *Perm* értelmezésével kapcsolatos komoly gondokat a maga helyén jeleztük.

Nesztor és Bölcs Epifán között a főtebb vizsgált krónikákban alig talákoztunk ezzel a szóval, pontosabban csak a vicsegdai—vimi krónikában bukant föl a *Perm*, *permi föld* stb. elnevezés (1212-i, 1333-i, 1364-i, 1367-i és 1379-i keltezéssel). Adataink zöme a XV. századtól kezdve fordul elő. A *Perm* szó és származékainak jelentése az esetek jelentős részében kettős:

1. *Perm*nek, később *Perm Velikájának* nevezték a Felső-Káma—Ural hegység közti, déli—déleleti zürjén népcsoportok által lakott, eléggé kiterjedt vidéket, amelynek központját a XV. században Cserdiny környékén kereshetjük.

³⁶ MIA. XXVIII, 229.

³⁷ SKES. III, 524b; NIKONOV: 327; REW. II, 342—3; KALIMA: FUF. XVIII, 56.

2. Ugyancsak *Perm*, később *Perm Vicsegodszkaja*, *Perm Malaja* vagy *Perm Sztaraja* néven szerepel az Alsó-Vicsegda mente, nagyjából a Vim folyó torkolatáig, Uszty-Vim településig, ahol kezdetben a permi püspök rezidenciája volt. Úgy látszik, e terület elnevezését ruházták át a XV. század második felében a Luza és Vilegy folyók mentére is (*Luzszkaja* és *Vilegodszkaja Permca*).

Rendkívül figyelemre méltó azonban, hogy a *Perm* toponim egyéb okiratokban (ráadásul korábbiakban) nem vagy nem csak ezen területeket jelöli!

1. Egy 1264-i novgorodi oklevél³⁸ felsorolja a város érdekszférájába tartozó, Novgorodnak adót fizető területeket. Ezek között szerepel „*Вологда, Заволоцье, Колоперемь, Тре, Перемь, Югра, Печера*”. Vologda lokalizálása nem okoz gondot. *Zavolocje*, gyakrabban *Zavolocsje* néven az Onyega folyótól keletre az Északi Dvináig nyúló terület értendő. *Koloperem* és *Tre*: az utóbbi *Ter*, *Terszkij bereg* néven szerepel az óoros kútfőkben, és a Kola félsziget déli—délekeleti partvidékét jelöli. A *Kola* (vagy itt: *Koloperem*) elnevezésen a félsziget keleti—északkeleti partvidékét értették, nagyjából a Ponoj és Jokanga folyók közti sávot.³⁹ A *Koloperem* alak annyit jelent, mint *kolai Perm*. Az utóbbi adat rendkívül érdekes. Magától értetődik, hogy semmi kapcsolatba nem hozható zürjén településekkel (elvándorló zürjén rénszarvastenyésztők csak a XIX. század végén ütöttek tanyát a Kola félszigeten). Ámde az oklevél szövegéből az is kiderül, hogy a kolai Permtől függetlenül Novgorod birtokai közé sorolhatik egy másik *Perm* is, amely után a *Jugra* és *Pecsera* néven felsorolt területek következnek. Eme másik *Perm* viszont nyilván az Alsó-Vicsegda vidékével azonosítható; ez a terület tartozott a XIV. század végéig (sőt, formálisan és jogilag az 1470-es évekig) Novgorod határvidékei közé.

2. Főntebb már láttuk, hogy két 1471-i oklevél (az egyik novgorodi, a másik moszkvai) *Perm*, *permszkaja voloszty*, *permszkij pogoszt* (azaz *permi* körzet, járás) néven ismert két települést és a hozzájuk tartozó határt a Pinyega folyó mentén, a Szura folyó torkolata körül.⁴⁰

3. *Permogorszkaja*, *Permogorje* települést és környékét említi egy harmadik novgorodi oklevél 1471—76-ból.⁴¹ Ez az újabb *Perm* ismét nem a zürjén vidékkel azonos: a Soksa és a Ljabla, az Észak-Dvina mellékfolyói között terült el, tehát az ún. dvinai földek államigazgatási egységéhez tartozott.

Úgy látszik tehát, hogy a *Perm* ~ *Perem* elnevezés a novgorodi orosz nyelvben tűnik fel először, s innen kerül át utóbb (a XIV. században) a Novgorodot kezdetben háttérbe szorító, később bekebelező moszkvai fejedelemség földrajzi terminológiájába. Ha téképre rögzítjük fenti adatainkat, szabályos láncolatot kapunk, amely a Kola félszigeten kezdődik s onnan halad délkeleti irányban: előfordul a Dvina vidékén, a Pinyega mellékén, eléri az Alsó-Vicsegdát és a Felső-Káma—Visera tájain ér véget. Ha Novgorodból nézem ezt a toponim-láncolatot, szembeötlök, hogy azokon a földeken vonul végig, amelyek hajdanában a novgorodi feudális köztársaság birtokainak szegélyét, gyepijét alkották.

Ez a tény érdekes, esetleg jelentős — ámde önmagában nem szolgáltat magyarázatot a *perm* szó jelentésére. Éppígy elképzelhető, de bizonyítottan nem tekinthető, hogy szavunk egyrészt a finn (vagy balti-finn) *perämaa*

³⁸ NovgGram. 9; KANIVEC: 7.

³⁹ ТИХОМИРОВ: 272—5; BSE. XXI, 579; XLII, 361.

⁴⁰ Akt. 31, 34, 614.

⁴¹ Akt. 32, 614.

szóval kapcsolatos, másrészt összefügghet *Bjarmia* nevével. A kontaktus e szavak között nyelvészetileg sem igazolható kifogástalanul. Magam még nagyobb bajnak tekintem, hogy sokkal több gondot jelentenek történetileg. Lehetséges ugyanis, hogy a s z a v a k, elnevezések valóban összefüggenek — de milyen történelmi körülmények között, tehát ismét: miféle időbeli és földrajzi koordináták rendszerében jöttek létre ezek az összefüggések? Erre a kérdésre eddig még sem történész, sem nyelvész nem tudott megalapozott választ adni.

A *Bjarmia*—*Perm* problémakörben két olyan momentum van, amelyet illetőleg az álláspontok eléggé kikristályosodtak és egybehangzóak. Az egyik: eltekintve a viking szágák tudósításainak sok költői túlzásától, *Bjarmia* hajdani meglétét ma már történeti ténynek ismerhetjük el.⁴² Az is hitelesnek tekinthető, hogy ez a tartomány a Fehér Tenger délkeleti partvidékén, az Északi-Dvina torkolatának zónájában terült el. Lakóiban ugyancsak nagy valószínűséggel kereshetünk valamiféle finnségi etnikumot, függetlenül attól, hogy ezt ma még közelebről meghatározni nem tudjuk: vitatott és vitatható, hogy karjalai, vepsze vagy egyéb finnségi nemzetségek voltak-e azok, akiket a vikingek *bjarma* néven emlegettek.⁴³ Ide kapcsolódik a másik, tisztázottnak tekinthető kérdése ennek a problémakörnek: *Bjarmia* lakosaiban — mai tudásunk szerint — semmiképpen nem kereshetünk ózürjén népességet. Ezt a lehetőséget már a múlt század végén többen kétségbe vonták, sőt meggyőzően cáfolták.⁴⁴ Azt hihetnők, hogy azok után a *Bjarmia*ról mint hajdani nagy zürjén birodalomról alkotott délibábos elképzelések végérvényesen szertefoszlottak, s szinte oktondiságnak tűnne most ismét visszatérni erre a rég lezártnak tekinthető ügyre. Ám úgy látszik, a régi tévhiedelem makacsul tovább él napjaink történetírásában is — ezért hát ismét szólni kell ellene. Legutóbb 1966-ban olyan kiváló történész elevenítette fel a legendás zürjén-bjarmia birodalomról szóló mesét, mint L. N. GUMILJEV.⁴⁵ Igaz, a szerző amúgy mellékesen érinti ezt a témát a kazár birodalomról szóló művében — számunkra azonban a kérdés nem mellékes: objektíve, tudományos szempontból nem tekinthetjük annak. Gumiljev *Perm Velikaját*, tehát a Felső-Káma—Urál közti zürjén területeket azonosítja a skandináv szágák *Bjarmia*jával. Közlését nem okolja meg, nem részletezi, így nem ismerjük meg állásfoglalásának indokait. Meglehetősen zavarban vagyunk tehát azt illetően, hogy ózürjéneket keressünk-e az i. sz. IX—X. században a Fehér Tenger partjain, avagy pedig viking kalózatkat ugyanezen századokban a Felső-Káma—Visera—Csuszovaja vizein, partjain. Másként fogalmazva: nem tudni, Gumiljev *Bjarmia*t helyezi-e az Urál mentére vagy *Perm Velikaját* az Északi-Dvina torkolatvidékére. Az illető lokalizálás annyival meghökkentőbb, mert *Bjarmia* és *Perm Velikaja* (már tudniillik a mi fogalmaink szerint!) még csak szomszédos területek sem voltak — ezt a két vidéket légvonalban is jó ezer kilométer választja el egymástól.

Mindezzel szemben én újlag és nagyon határozottan azokhoz csatlakozom, akik tagadó álláspontot foglaltak el *Bjarmia* és a zürjének lakta *Perm* azonosításának dolgában (értsük az utóbbin akár a Felső-Káma, akár az Alsó-

⁴² PIMENOV: 165.; VILKUNA: FUF. XXXVI, 64—93. (A tanulmány kitűnő áttekintést ad a *Bjarmia*-problémakörrel és az ezzel foglalkozó korábbi kutatásokról.)

⁴³ PIMENOV: i. h.; BRJUSZOV: 40—47.; VUOBELA: i. m. 94.; VILKUNA: FUF. XXXVI, 77.

⁴⁴ PIMENOV: i. h.; I. N. SZMIRNOV: 12—18.

⁴⁵ Открытие Хазарии. Moskva, 1966. 13, 48.

Vicsegda vidékét). Ezeknek a szakembereknek véleményét tudomásom szerint I. N. SZMIRNOV (i. h.) foglalta össze a legtalálóbban, főleg Halogalandi Ottar i. sz. 875 körüli, Bjarmiáról szóló tudósítását elemezve. Okfejtéséhez csupán az alábbiakat kívánom hozzáfűzni.

1. Bjarmia és Perm azonosításának én egyebek között kronológiai nehézségeit is látom. A viking szágák *Bjarmaland*ja az i. sz. IX—X. században létezett, az orosz oklevelek és krónikák Permje (amennyiben zürjén területet, tehát az Alsó-Vicsegda—Felső-Káma vidékét értjük rajta) a XII. századtól kezdve. A kettő között időbeli szakadék is van, amelyet ma nem tudunk áthidalni.

2. Bjarmia lakosait történeti és régészeti okok miatt sem tarthatjuk zürjéneknek. Mai ismereteink fényében a zürjenség szállásterületeinek északi határa az i. sz. IX—X. században legfeljebb az Alsó-Vicsegda vonaláig nyúlhatott. A XIV—XV. században, amikor már oklevelek is megemlékeznek róluk, az északon és északnyugaton legtovább húzódott zürjén telepéseket a Vim, a Vaska és a Felső-Mezeny partjain említik (esetleg még a Pinyega mentén lehetnek zürjén diaszporák). Ekkoriban sem jutottak tehát az Északi-Dvina torkolatvidékéig, a Fehér Tenger partjára. Korábbi időben (i. sz. IX—X. század) is csupán a képzelet varázsolhatta volna őket oda — a történelemírás és főleg a régészet ezt bizonyítani nem tudja, illetve — pontosabban — ennek az ellenkezőjét bizonyítja.

3. Végül, de nem utolsósorban van egy nyelvi, nyelvtudományi szempont is, amelynek alapján Bjarmia egykori lakosait nem tarthatjuk zürjéneknek.

A viking Halogalandi Ottar közlései (i. sz. 875 körül) Bjarmiáról és népéről mindmáig kiállták a kritikát, rendkívül lényeges és alapjában véve megbízható tájékoztatásnak bizonyultak. Kiragadunk belőlük egy szerintünk igen fontos és a szakembernek sokat mondó részletet.

Ottar maga közölte, hogy jól értette a lapp nyelvet. Semmi okunk rá, hogy ebben a legcsekélyebb mértékben is kételkedjünk. A birtokain élő lappok igen nagy szerepet játszottak Halogaland ura és nemzetségének életében, Ottar és vikingjei rendkívül szoros kapcsolatban álltak velük. Bjarmia lakosait a körükbe ellátogató Ottar lapp nyelvtudása alapján kitűnően megértette, sőt az volt a benyomása, hogy a lappok és bjarmák szinte egyugyanazon nyelven beszélnek (I. N. SZMIRNOV többek között ennek alapján állítja Bjarmia lakosairól, hogy valamiféle finnségi nyelv képviselőinek kellett lenniük). Ez viszont aligha vonatkozhatott a IX. század végi ózürjénekre és nyelvükre. Ahogy a finnugor nyelvek történetének kutatója ma rekonstruálni tudja a IX. századi lapp és finnségi nyelveket, illetve az egykorú ózürjént, milyen ismereteink vagy elképzeléseink jelenleg kialakíthatók ezen nyelvek egykori fonéma-rendszeréről, nyelvtani struktúrájáról és szókészletéről a jelzett korban — nos, mindez arra enged következtetni, hogy a IX. század végi lapp aligha érthette volna meg (hozzá még zavarmentesen, minden különösebb nehézség nélkül) a vele egykorú zürjént. Abban az időben már minden valószínűség szerint olyan jelentős fonológiai, grammatikai és lexikai különbségek választották el a zürjént (és csakúgy a votjákat) a többi rokon nyelvtől, amelyek a megértést alkalmasint teljesen lehetetlenné tették. Ne feledjük el: a permi nyelvek képviselői, a zürjének és votjákok ősei durva elnagyolással is legalább két évezreddel az i. sz. IX. századot megelőzően elszakadtak legközelebbi nyelvrokonaiktól, a későbbi finn-volgai alapnyelvet beszélő etnikumtól. Több mint kétezer

év alatt számos változás, fejlődés és hatás alakította ki az őspermiek nyelvének sajátos arculatát. Ez azonban Halogalandi Ottar korában olyan lehetett, hogy a nyelvi érintkezés a permi népek és nyelvrokonai között elképzelhetetlen. A IX. századi ózürjén még jól megérthette a votjákat (mint ahogy ma, jó e z e r év múltán már nem érti meg — ezt magam tapasztaltam), de más finnugor nyelvek képviselőivel (lappokkal, finnségiekkel) összekerülve valahogy olyan helyzetben lehetett, mint amikor egy mai finn és — mondjuk — mordvin próbálja magát megértetni a másikkal, mindkettő a maga anyanyelvén.

Zürjén és egyéb finnugor nyelvtörténeti ismereteink tehát ugyancsak arra a következtetésre vezetnek, hogy Ottar, a viking vezér nem ózürjénekkel érintkezett egykor Bjarmia földjén.

*

Zürjének, Perm, Bjarmia — milyen sok megoldatlan történeti, nyelvészeti és egyéb kérdés lappang mögöttük! Mennyi tudnivalónk volt róluk, amely elégtelennek bizonyult vagy ma is annak mondható! A holnap azonban választ adhat sok mindenre, amivel ma még értetlenül állunk szemben. Ennek útját kívántam egyengetni a főtebbiekben. Munkámat tudatosan bizonyos pozitívizmus jellemzi: számos kételyemnek adtam kifejezést korábbi ötletekkel, hipotézisokkal szemben, helyettük pedig mást, újabbat nem kínáltam — mert ma még nem tartom megalapozhatónak, elfogadhatónak, jobbnak és igaznak. Így sem vélem károsnak, hogy viszont illúzióktól és tévedésektől megszabaduljunk. Már ezektől mentesülve is közelebb jutottunk és holnap még közelebb juthatunk a tudomány, a történelem és a nyelv objektív igazságaihoz.

VÁSZOLYI ERIK

A dolgozatban felhasznált forrásmunkák rövidítéseinek jegyzéke

- Akt. = Акты социально-экономической истории северо-восточной Руси, т. III. Москва, 1964.
- BVJUSZOV = История Карелии с древнейших времен до середины XVIII века. Под редакцией А. Я. Брюсова. Петрозаводск, 1952.
- Brockhaus = Der grosse Brockhaus. Wiesbaden, 1957.
- BSE. = Большая Советская Энциклопедия
- DMITRIJEV = А. Дмитриев, Пермская старина, II. Пермь, 1890.
- FUF. = Finnish-Ugrische Forschungen (Helsinki)
- FWb. = D. R. FOKOS-FUCHS, Sztjånisches Wörterbuch I—II. Budapest, 1959.
- IFSB. = Историко-филологический сборник Коми филиала АН СССР
- KANIVEC = В. И. Канивец, Канинская пещера. Москва, 1964.
- KomiDialSlov. = Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов. Сыктывкар, 1961.
- KomiIszt. = Очерки по истории Коми АССР. I. Сыктывкар, 1955.
- KRSI. = Коми-русский словарь. Москва, 1961.
- Larousse = Larousse du XXe siècle. Paris, 1933.
- LASUK = Л. П. Лашук, Очерк этнической истории Печорского края. Сыктывкар, 1958.
- LASUK Etn. = Л. П. Лашук, Происхождение народа коми. Сыктывкар, 1961.
- G. Sz. LITKIN = Г. С. Лыткин, Зырянский край при епископах пермских и зырянский языкъ. Санктпетербургъ, 1889.
- MIA. = Материалы и исследования по археологии СССР
- NestorChr. = Die altrussische Nestorchronik. Herausgegeben von R. TRAUTMANN. Leipzig, 1948.
- NIKONOV = В. А. Никонов, Краткий топонимический словарь. Москва, 1966.
- NovgGram. = Грамоты Великого Новгорода и Пскова. Москва—Ленинград, 1949.
- ПИМЕНОВ = В. В. Пименов, Вепсы. Москва—Ленинград, 1965.
- PSRL. = Полное собрание русских летописей
- PVL. = Повесть временных лет, I—II. Москва—Ленинград, 1950.
- REW. = M. VASMER, Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1953.
- SKES. = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
- I. N. SZMIRNOV = И. Н. Смирнов, Пермяки. Казань, 1891.
- Szoszkin = История города Соли-Вычегодской древних и нынешних времен, сочиненная Алексеем Соскиным, природным мещанином сего города Соли-Вычегодской, в бытность его в Соливычегодском городском магистрате членом ратманом. Написана собственною его рукою в Соли-Вычегодской в лето от сотворения мира 7297-е, а от Рождества Христова 1789.
- ТИХОМИРОВ = М. Н. Тихомиров, Россия в XVI столетии. Москва, 1962.
- ÜML. = Új Magyar Lexikon. Budapest, 1962.
- VGv. = Вологодские Губернские Ведомости
- Vir. = Virittäjä (Helsinki).
- VVEDENSKIJ = А. А. Введенский, Дом Строгановых в XVI—XVII веках. Москва, 1962.
- Zsit. = Житие святого Стефана епископа пермского, написанное Епифанием Премудрымъ. Санктпетербургъ, 1897.

